

Masterscriptie Politiek & Parlement

Overheidssubsidies: lust of last?

Een onderzoek naar de politieke discussie over overheidssubsidies, in het bijzonder voor het voeren van verkiezingscampagnes, tussen 1945 en het heden.

Naam: Lieke Bakker

Studentnummer: 4048830

Begeleider: dhr. H.G.J. Kaal

Datum: 15 augustus 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Status quaestionis	3
Methode en opzet	6
Hoofdstuk 1: Inkomsten van partijen tijdens de verzuiling	8
1.1. Een verzuilde maatschappij en verzuilde politiek	8
1.2. Partijinkomsten in de jaren veertig en vijftig	8
1.3. Voor het eerst steun van de overheid.....	10
1.4. Overheidssteun voor politieke televisieprogramma's.....	11
Hoofdstuk 2: Veranderende partijen in een veranderende maatschappij	13
2.1. Nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen: het begin van de discussie over subsidies	13
2.2. Wegvallende partijinkomsten	13
2.3. Nieuwe overheidssteun: de eerste stappen in de richting.....	14
2.4. De voors en tegens.....	15
2.5. Een nieuw wetsvoorstel	16
Hoofdstuk 3: Nieuwe inkomstenbronnen voor partijen	19
3.1. Nieuwe politieke verhoudingen en blijvende financiële problemen	19
3.2. Een nieuwe vorm van subsidies: doeluitkeringen	19
3.3. Meer indirecte subsidies	22
3.4. De Commissie subsidiëring politieke partijen: de intermediaire rol van partijen	23
3.5. De Wet subsidiëring politieke partijen	24
Hoofdstuk 4: Partijen in de eenentwintigste eeuw: vrije subsidies en nieuwe regelgeving	27
4.1. Meer subsidie en meer regels	27
4.2. Het einde van de doeluitkeringen.....	27
4.3. Aanpassing van de subsidiebedragen.....	30
4.4. Transparantie: nieuwe regels omtrent private financiering	33
Conclusie	36
Bibliografie	39
Literatuur.....	39
Bronnen	40

Inleiding

Partijfinanciering door de jaren heen

Al zolang er politieke partijen bestaan hebben zij geld nodig om hun activiteiten uit te oefenen. Zo moeten verkiezingscampagnes en ledenwerfacties gefinancierd worden, maar ook delen van de partijorganisatie, zoals het bestuur en het wetenschappelijk bureau, kosten geld. Politieke partijen komen op verschillende manieren aan hun inkomsten. Een van de belangrijkste inkomstenposten van partijen zijn de contributie-inkomsten die de leden aan de partij betalen. Door een aantal maatschappelijke ontwikkelingen zijn deze inkomsten echter niet langer vanzelfsprekend. Een andere belangrijke manier om aan geld te komen zijn de overheidssubsidies, die de overheid ieder jaar verstrekt aan partijen die aan de wettelijke voorwaarden voldoen. Daarnaast zijn er nog andere vormen van partijfinanciering, bijvoorbeeld giften, sponsoring en salarisafdracht van volksvertegenwoordigers.

De manier waarop politieke partijen gefinancierd worden, is door de jaren heen aan verandering onderhevig geweest. Waar tijdens de verzuiling de nadruk lag op ledencontributies, bestaan in de eenentwintigste eeuw de partijinkomsten voor een groeiend gedeelte uit subsidies. Giften en sponsoring zijn geen nieuw fenomeen, maar de manier waarop hier invulling aan wordt gegeven verschilt wel door de jaren heen. In de jaren veertig en vijftig kwamen giften uit het bedrijfsleven veelvuldig voor. Tegenwoordig wordt er steeds meer transparantie in de financiering van partijen vereist en wordt er als gevolg daarvan voorzichtiger met dergelijke giften omgegaan. Deze veranderingen in de partijfinanciering hebben hun grondslag in het veranderen van de maatschappij, waardoor politieke partijen zichzelf genoodzaakt zagen hun vorm en organisatie aan te passen. Een van de belangrijkste veranderingen bij traditionele partijen zijn de teruglopende ledenaantallen sinds de jaren zestig van de vorige eeuw. Dit ging gepaard met afnemende contributie-inkomsten, waardoor partijen op zoek moesten naar andere vormen van financiering. Het is daarom geen toeval dat overheidssubsidies juist in de periode daarna ingevoerd werden.

Over deze ontwikkelingen zijn in de loop der jaren politieke discussies gevoerd. Tot de jaren vijftig was er wettelijk nauwelijks iets geregeld over de manier waarop politieke partijen gefinancierd werden. Vanaf de jaren zestig en zeventig kwam hier verandering in. Desondanks was er in Nederland op dit gebied tot in de eenentwintigste eeuw maar weinig geregeld in vergelijking met het buitenland. Inmiddels is Nederland bezig met een inhaalslag.¹ In deze scriptie zal de discussie die tussen 1945 en het heden gevoerd werd over de verschillende vormen van partijfinanciering, met name over subsidies en de rol van de overheid daarin, centraal staan.

De discussie over partijfinanciering staat niet op zichzelf, maar maakt deel uit van een groter kader van maatschappelijke veranderingen sinds de jaren zestig van de vorige eeuw, waarbij ook een discussie wordt gevoerd over de intermediaire rol van politieke partijen. Daarnaast komt hierbij de laatste jaren de vraag aan de orde of politieke partijen nog wel bestaansrecht hebben. De vraag hoe partijen gefinancierd worden is hierbij relevant, omdat een partij zonder geld niet kan voortbestaan.

Status quaestionis

Partijfinanciering is een omvangrijk onderwerp waarin meerdere invalshoeken te onderscheiden zijn. Het onderwerp is op te splitsen in twee belangrijke thema's: enerzijds de overheidssubsidies en anderzijds de private financiering, die bestaat uit contributies, giften en sponsorbijdragen. Binnen deze twee thema's worden verschillende discussies gevoerd.

---

¹ Algemene Rekenkamer, *Rapport Financiering politieke partijen* (Den Haag, 2011).

De belangrijkste discussie over overheidssubsidies gaat over de toenemende afhankelijkheid van de staat en de wenselijkheid hiervan. Dit hangt samen met de vraag in hoeverre politieke partijen een schakel zijn tussen de overheid en de samenleving en daarmee een intermediaire rol vervullen. Hoogleraar staatsrecht Douwe Jan Elzinga laat zich kritisch uit over deze nauwe band tussen politieke partijen en de overheid. Hij acht het veelgenoemde argument voor overheidssteun, namelijk het versterken van de positie van politieke partijen, niet overtuigend en geeft aan dat de positie van partijen juist kan verzwakken door de toenemende band met de overheid.² Ook politicoloog Huub Spoormans levert een bijdrage aan het debat over subsidiëring en geeft aan dat overheidssubsidies niet gebruikt zouden mogen worden om verkiezingscampagnes te financieren. Partijkosten mogen volgens hem niet afgewenteld worden op de gemeenschap.³ Hoe partijen dan aan hun inkomsten moeten komen, vertellen beide auteurs niet.

Ruud Koole, politicoloog en oud partijvoorzitter van de PvdA, gaat in op de discussie over overheidssubsidies zelf. Hij onderscheidt in zijn bijdrage aan het Jaarboek van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen uit 1996 twee soorten debatten over overheidssubsidies: het eerste is empirisch en gaat over de vraag of partijen anders zijn gaan functioneren sinds zij subsidie ontvangen, het tweede is normatief en gaat over de vraag hoe de ontwikkeling van partijfinanciering en subsidies moet worden gewaardeerd. Bij dit tweede debat speelt een aantal vragen, bijvoorbeeld welke regelgeving er op dit terrein gewenst is en of er een gevaar bestaat in de grotere afhankelijkheid van de overheid sinds de komst van overheidssubsidies.⁴ In latere publicaties gaat Koole in op andere mogelijke dilemma's die zich voordoen bij het verstrekken van subsidies aan partijen door de overheid. Hij beschrijft onder meer de spanning tussen transparantie en het recht op privacy en die tussen overheidssturing en de organisatievrijheid van partijen. Hij doet vervolgens meerdere voorstellen voor nieuwe regelgeving op dit gebied.⁵ Als PvdA'er is hij duidelijk voor overheidssubsidiëring.

Jurist Laurens Dragstra gaat in zijn proefschrift uit 2008 over partijfinanciering met name in op de vraag wat voor financiële gevolgen de teruglopende ledenaantallen hebben voor politieke partijen, waarbij hij een vergelijking maakt tussen Nederland en Duitsland.⁶ Hij plaatst daarmee de discussie over partijfinanciering in het grotere kader van de ontwikkeling van partijen sinds de ontzuiling. Historicus Gerrit Voerman heeft in 2005 een grote bijdrage geleverd aan het in kaart brengen van deze ontwikkeling. In zijn artikel 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen' geeft hij een overzicht van de belangrijkste publicaties op het gebied van politieke partijen.⁷ Daarnaast gaat hij in twee andere bijdragen inhoudelijk in op de discussie over het voortbestaan van politieke partijen,

---

² Douwe Jan Elzinga, 'De toekomst van de vertegenwoordigende partijdemocratie', in: Hans Engels en Mentko Nap, *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie* (Deventer, 2003), 1-27, alhier 18-19 en Douwe Jan Elzinga, 'Overheidssubsidiëring van politieke partijen als principieel probleem', *Socialisme & Democratie* 3 (1979), 121-127.

³ Huub Spoormans, 'De veranderende wereld van politieke partijen en hun financiën', in: Jan Reijntjes en Huub Spoormans, *Zijn politici te koop? Over de financiering van Politieke Partijen* (Deventer, 2003), 29-39, alhier 38-39.

⁴ Ruud Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen? Financiën van Nederlandse politieke partijen in vergelijkend en historisch perspectief', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1997), 156-182, alhier 156-157.

⁵ Ruud Koole, 'Nieuwe regels voor politieke financiën', *Socialisme & Democratie* 7/8 (2008), 46-59 en Ruud Koole, 'Partijfinanciën in Nederland: ontwikkelingen en regelgeving', in: Rudy Andeweg en Thomassen, Jacques, *Democratie doorlicht: het functioneren van de Nederlandse democratie* (Leiden, 2011), 221-238.

⁶ Laurens Dragstra, *Enige opmerkingen over partijfinanciering: de regelgeving voor publieke en private financiering van politieke partijen in Nederland en Duitsland nader bekeken en beoordeeld* (Nijmegen, 2008).

⁷ Voerman, Gerrit, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen' *BMGN – Low Countries Historical Review* 120:2 (2005), 226-269.

waarbij hij ook aandacht heeft voor de financiële kant. Hij geeft aan dat de overheidssubsidies in Nederland relatief laag zijn, maar dat het enkel verhogen van de subsidies geen oplossing is. In plaats daarvan ziet hij een nieuwe flexibelere organisatiestructuur voor zich.⁸ Hij is daarmee een van de weinige historici die zich uitlaat over overheidssubsidies.

Binnen politieke partijen wordt ook gediscussieerd over overheidssubsidies, al is er weinig over geschreven in partijbladen. Binnen de PvdA sprak naast Elzinga politicoloog Bart Tromp zich uit over subsidies, waarbij hij met name kritiek had op de sterke band tussen overheid en politieke partij. Volgens hem kwam de intermediaire rol van partijen onder druk te staan.⁹ Bij de KVP pleitte Wouter Perquin al in 1968 voor overheidssubsidies en bij het CDA was ook Kees Klop positief, al wees hij wel op het risico dat subsidies het vertrouwen van de burger in de politiek konden schaden.¹⁰ Beiden waren werkzaam voor het wetenschappelijke instituut van hun partij.

In het kader van de intermediaire rol van partijen is ook de wettelijke status van politieke partijen van belang. Partijen zijn namelijk niet opgenomen in de Grondwet, waarmee duidelijk wordt dat ze geen onderdeel uitmaken van de overheid. In de handboeken *Het Nederlandse parlement* van Bovend'Eert en Kummeling en *Politieke partijen als anomalie van het Nederlandse staatsrecht* van Hansko Broeksteeg en Ronald Tinnevelt wordt de staatsrechtelijke positie van politieke partijen beschreven.¹¹

Het tweede thema binnen het onderwerp partijfinanciering gaat over de private financiering. Deze bestaat uit ledencontributies, giften en sponsorbijdragen. Voornamelijk de laatste twee vormen van financiering hebben tot discussie geleid. Deze discussie kan in het grotere debat van transparantie en openheid van de overheid en politieke partijen geplaatst worden, waar sinds de jaren negentig in de politiek meer aandacht voor gekomen is. Ruud Koole is voorstander van meer transparantie en wil daarom een onafhankelijk orgaan oprichten dat hier op toeziet.¹² Daarnaast pleit jurist Jan Reijntjes voor vergaande openbaarheid, ten koste van de privacy van donateurs.¹³ Ook jurist Remco Nehmelman betoogde in 1999 al voor een zo volledig mogelijke transparantie.¹⁴

Verder wordt in de partijgeschiedenissen van verschillende politieke partijen het onderwerp partijfinanciering als onderdeel van de partijorganisatie wel aangestipt, maar wordt geen goed overzicht gegeven van de discussies die over het onderwerp gevoerd werden.¹⁵ In

---

⁸ Gerrit Voerman en Wijbrandt van Schuur, 'De Nederlandse politieke partijen en hun leden (1945-2010)', in: Rudy Andeweg en Jacques Thomassen, *Democratie doorgelicht: Het functioneren van de Nederlandse democratie* (Leiden, 2011), 203-220 en Gerrit Voerman, 'Over het voortbestaan van de politieke partij: Vragen aan de commissie-Noten', *Socialisme & Democratie* 11/12 (2012), 53-59.

⁹ Bart Tromp, 'Nog meer subsidiëring van politieke partijen?', *Socialisme & Democratie* 5 (1991), 204-208.

¹⁰ Wouter Perquin, 'Subsidie aan politieke partijen', *Politiek* 22 (1968), 38-42 en Kees Klop, 'De toekomst van politieke partijen', *Christen Democratische Verkenningen* 11 (1995), 522-531, alhier 527.

¹¹ Paul Bovend'Eert en Henk Kummeling, *Het Nederlandse parlement* (Deventer, 2014) en Hansko Broeksteeg, Ronald Tinnevelt (red.), *Politieke partijen als anomalie van het Nederlandse staatsrecht* (Deventer, 2015).

¹² Koole, 'Nieuwe regels', 55.

¹³ Jan Reijntjes, 'Riskante financiering van politieke partijen: Ook in Nederland een probleem?', in: Jan Reijntjes en Huub Spoorans, *Zijn politici te koop? Over de financiering van Politieke Partijen* (Deventer, 2003), 3-14, alhier 13.

¹⁴ Remco Nehmelman, 'Ondoorzichtige partijfinanciering. De Wet Subsidiëring politieke partijen en de financiële verantwoordingsplicht van politieke partijen', in: *Jaarboek 1999 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 2000).

¹⁵ Voor de KVP gaat het om Hans Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980; Bd 1: Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen, 1995) en Hans Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980; Bd 2: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen, 2000). Een overzicht van het CDA wordt gegeven in Kees van Kersbergen, Paul Lucardie en Hans-Martien ten Napel, *Geloven in macht. De christen-democratie in Nederland* (Amsterdam, 1993). Een geschiedenis van de sociaaldemocratie is te vinden in Jos Perry, Louis Zweers en Maarten Brinkman, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland, 1894-1994* (Amsterdam, 1994) en een geschiedenis van de partijorganisatie van de VVD met name in Ruud Koole, Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *40 Jaar vrij en verenigd. Geschiedenis van de VVD-partijorganisatie* (Houten, 1988).

deze geschiedenissen staan personen en grote partijgebeurtenissen voorop en daar maken deze discussies geen onderdeel van uit.

In deze scriptie zal met name worden ingegaan op het subsidiëren van politieke partijen door de overheid, in het bijzonder op de relatie tussen overheidssubsidies en campagnekosten. In de literatuur en partijgeschiedenissen ontbreekt namelijk een goed overzicht van de politieke discussie die hierover gevoerd werd. Verder heeft de overheid regels opgesteld met betrekking tot het aanwenden van subsidies voor bepaalde doeleinden. Zo stond het een partij bij de totstandkoming van de eerste subsidieregelingen in de jaren zeventig niet vrij het geld aan te wenden voor verkiezingscampagnes. Pas vanaf 2005 zijn partijen een stuk vrijer geworden in het besteden van subsidies, ook voor campagneactiviteiten. Dit betekent dat de overheid feitelijk politieke propaganda subsidieert. In deze scriptie zal in het bijzonder op deze problematiek verder worden ingegaan, waarbij de discussie in het parlement en binnen politieke partijen onderzocht wordt. Ten eerste vanwege het feit dat het voeren van campagne een kerntaak van partijen is, waardoor subsidiëring grote consequenties heeft. Ten tweede omdat er nauwelijks over geschreven is. Daarbij komt het grotere debat over maatschappelijke ontwikkelingen, dalende ledenaantallen, de positie van partijen en andere vormen van financiering aan de orde.

Zoals net genoemd valt op dat een groot deel van de belangrijkste literatuur op dit gebied niet historisch is, maar politicologisch en juridisch. In deze scriptie zal echter de ontwikkeling en discussie van de financiering van partijen voorop staan.

Uiteindelijk leidt het bovengenoemde kader van literatuur tot de volgende vraagstelling: Hoe ontwikkelde de politieke discussie omtrent overheidssubsidies voor politieke partijen zich tussen 1945 en het heden?

Het antwoord op deze vraag geeft inzicht in de financiële situatie van partijen en hun bijzondere positie als schakel tussen de overheid en de burgers. In de discussie over subsidies komt namelijk ook de discussie over de intermediaire rol van partijen naar voren. Daarom zal aandacht worden besteed aan deze intermediaire positie, waarmee de link wordt gelegd naar het belangrijke en actuele kader van de ontwikkeling en het voortbestaan van politieke partijen in het licht van hun financiële situatie.

Methode en opzet

Om de politieke discussie over subsidies in kaart te brengen, wordt in deze scriptie het debat in het parlement hierover behandeld. Het parlement besluit namelijk, samen met de regering, over het invoeren van overheidssubsidies en regelgeving hieromtrent. Daarom worden de Handelingen en Kamerstukken van de Tweede en Eerste Kamer onderzocht in de periode 1945 tot nu. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de websites statengeneraaldigitaal.nl en officiëlebezoekingen.nl, waar op de begrippen 'partijfinanciering', '(overheids)subsidies', 'giften' en 'sponsoring' wordt gezocht. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van literatuur om meer inzicht te krijgen in de intermediaire positie van partijen. De literatuur is op basis van de status quaestionis geselecteerd, waarbij voornamelijk recente publicaties over overheidssubsidies gekozen zijn. Verder worden krantenartikelen en tijdschriften van de wetenschappelijke bureaus van politieke partijen behandeld, om de discussie binnen partijen omtrent dit onderwerp te onderzoeken. Hiervoor wordt gekeken in de databases van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Delpher en LexisNexis, waarbij zoektermen als 'partijfinanciering', '(overheids)subsidies' en '(verkiezings)campagnes' worden gehanteerd.

Allereerst wordt in het eerste hoofdstuk de periode vanaf 1945 tot begin jaren zestig beschreven. In deze periode werd de eerste financiële tegemoetkoming ingevoerd, waardoor

dit een goed startpunt vormt voor het onderzoek. Vragen die beantwoord zullen worden, zijn: Hoe werden partijen tijdens de verzuiling gefinancierd? Welke steun gaf de overheid? Was er in deze periode discussie over partijfinanciering, en zo ja, door wie en waarover? Vervolgens wordt in hoofdstuk twee de aandacht gericht op de jaren zestig. In deze jaren vonden grote maatschappelijke veranderingen plaats, zoals de ontzuiling en de daarmee samenhangende ontkerkelijking en individualisering. De rol van politieke partijen veranderde hierdoor drastisch. Hoe reageerden partijen op deze maatschappelijke ontwikkelingen? Welke gevolgen had dit voor hun financiering? Hoe en door wie werd de discussie over subsidies gevoerd? Welke argumenten werden in de discussie gebruikt? Hoe, door wie en waarom kwam de eerste overheidssubsidie tot stand? Daarna wordt in hoofdstuk drie gekeken naar de rest van de twintigste eeuw. Overheidssubsidies bestonden weliswaar eerder, maar werden vanaf de jaren zeventig een stuk belangrijker dan voorheen. Vragen die aan bod komen, zijn: Hoe zagen de subsidies die ingevoerd werden eruit en waarom werden ze ingevoerd? Wat is het verschil tussen directe en indirecte subsidies? Hoe verliep de politieke discussie over de invoering van overheidssubsidies? Wie waren voor en wie tegen subsidies en welke argumenten werden er gebruikt? Welke rol speelde de commissie subsidiëring politieke partijen? In het laatste hoofdstuk wordt de periode van 2000 tot het heden behandeld. Daarbij komen de toenemende overheidssubsidies en regelgeving voor private financiering aan bod. Welke ontwikkelingen omtrent subsidies vonden plaats? Hoe verliep de discussie en welke argumenten kwamen naar voren? Hoe en waarom kwam de Wet financiering politieke partijen tot stand? Aan het einde van deze scriptie wordt de balans opgemaakt en volgt een conclusie.

Hoofdstuk 1: Inkomsten van partijen tijdens de verzuiling

1.1. Een verzuilde maatschappij en verzuilde politiek

Na de Tweede Wereldoorlog was de maatschappij nog altijd opgedeeld naar levensbeschouwing en religie. Politieke partijen waren de politieke uitdrukking hiervan. In de jaren na de oorlog bemoeide de overheid zich niet of nauwelijks met de financiën van politieke partijen. Partijen hadden in deze tijd veel leden en daarmee hoge contributie-inkomsten, waardoor ze geen ondersteuning van de overheid nodig hadden. In de praktijk blijkt dit beeld echter genuanceerder te liggen. Er bestonden namelijk grote verschillen tussen partijen wat betreft hun ledenaantallen en inkomsten.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de inkomsten van partijen tijdens de verzuiling, zowel de private inkomsten als de overheidssteun in deze periode. Hiervoor worden eerst in paragraaf 1.2. de inkomsten van partijen in de jaren veertig en vijftig geschetst. In paragraaf 1.3. wordt de materiële overheidssteun voor partijen tot de jaren zestig behandeld. In paragraaf 1.4. wordt tenslotte ingegaan op de tegemoetkoming voor de kosten voor het maken van televisieprogramma's. Dit was namelijk de eerste financiële tegemoetkoming van de overheid.

1.2. Partijinkomsten in de jaren veertig en vijftig

In de jaren veertig en vijftig werden politieke partijen met private inkomsten gefinancierd. De belangrijkste bron van inkomsten bestond uit ledencontributies, gevolgd door giften uit het bedrijfsleven. Politieke partijen konden in deze tijd rekenen op een groot ledenaantal. Mensen die deel uitmaakten van de katholieke zuil, stemden namelijk op en werden lid van de bijbehorende politieke partij. In 1959 voerde de KVP bijvoorbeeld een grote ledenwerfactie die tot veel nieuwe leden leidde. Deze nieuwe leden werden niet per se aangetrokken door de standpunten van de partij, maar lieten zich volgens Gerrit Voerman en Wijbrandt Van Schuur verleiden tot een lidmaatschap door sociale druk. Een lidmaatschap werd namelijk als vanzelfsprekend gezien.¹⁶ Zo werden lidmaatschappen vaak aan de deur of op straat verkocht. Van de ongeveer 450.000 leden die de KVP midden jaren vijftig kende, waren er 175.000 inwonende gezinsleden.¹⁷ Elk lid droeg aan het einde van de jaren veertig 80 cent contributie af. In 1952 werd dit bedrag verhoogd tot 1.25 gulden. De partij kon daarmee rekenen op een kleine 500.000 gulden aan contributie-inkomsten in deze periode.¹⁸

Bij andere politieke partijen had het aantrekken van zoveel mogelijk leden ook prioriteit. De PvdA kwam onder meer voort uit de massapartij SDAP, die een groot ledenaantal had en door middel van demonstraties en strijdlieiders politiek bedreef. In de beginjaren van de PvdA bleef dit belangrijk voor de partij. Oude symbolen en strijdlieiders keerden terug.¹⁹ De PvdA streefde hierbij naar een zo hoog mogelijk ledenaantal, om hun demonstraties kracht bij te zetten. Net zoveel leden als de KVP had de PvdA niet, maar in de eerste jaren na oprichting kwam het ledenaantal niet onder de 100.000 uit, met 147.047 als hoogtepunt in 1959.²⁰ De PvdA blijft in de jaren veertig en vijftig dus een massapartij, al gaf zij vanaf het midden van de twintigste eeuw de voorkeur aan de term 'volkspartij' om duidelijk te maken dat zij er voor het gewone volk was.²¹ De VVD bleef in de jaren na de oorlog een kleine partij: zij had in de eerste

---

¹⁶ Voerman en Van Schuur, 'Nederlandse politieke partijen', 210-211.

¹⁷ Herman Bakvis, *Catholic Power in the Netherlands* (Montreal, 1981), 81 en Voerman en Van Schuur, 'Nederlandse politieke partijen', 210-211.

¹⁸ Bornewasser, *Katholieke volkspartij I*, 196 en 257.

¹⁹ Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis*, 58.

²⁰ Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'PvdA ledentallen per jaar (1946-)' <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/pvda/leden/per_jaar> [geraadpleegd op 16 februari 2016].

²¹ Lucardie, 'Partijen in de penarie', 17.

vijf jaar na oprichting nog geen 30.000 leden.²² Hierdoor ontving de partij ook relatief weinig contributie-inkomsten. In plaats daarvan richtte de VVD zich, onder leiding van voorzitter Dirk Stikker, op het bedrijfsleven. Mede dankzij Stikkers persoonlijke relaties hadden inzamelingsacties onder ondernemers succes.²³ In 1950 ontving de VVD 23.039 gulden aan contributies, iets minder dan een gulden per lid, en 26.600 gulden aan giften. Een kleine tien jaar later was het bedrag aan giften opgelopen tot maar liefst 362.341 gulden. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat het bedrag een jaar later weer gedaald was tot 33.253 gulden, omdat er niet twee jaar achter elkaar een uitvoerig beroep op schenkers kon worden gedaan. De contributie-inkomsten bleven in deze periode redelijk constant.²⁴ Huub Spoormans haalt in dit verband de Duitse politicoloog Thomas Drysch aan die aangeeft dat het niet alleen in Nederland vooral linkse partijen waren die het moesten hebben van contributies en rechtse partijen die veelal leefden van giften van hun aanhangers. In andere westerse landen was een soortgelijke trend zichtbaar.²⁵

Naast ledencontributies speelden giften dus ook een rol bij de financiering van politieke partijen. In deze tijd werd het feit dat partijen giften ontvingen uit het bedrijfsleven aanvaardbaar geacht.²⁶ De VVD was niet de enige partij die dergelijke giften ontving, ook bij andere partijen gebeurde dit. Deze giften kwamen van verwante organisaties en bedrijven. Niet alleen politieke partijen maakten namelijk deel uit van een bepaalde zuil, ook bedrijven, omroepen, uitgeverijen en vakbonden behoorden hiertoe. Tussen deze organisaties en partijen ontstonden soms innige financiële banden. Organisaties schonken geld uit eigen beweging of partijen klopten zelf aan voor steun.²⁷ De PvdA ontving onder meer giften van *De Centrale*, een verzekeringsbedrijf dat onderdeel uitmaakte van de arbeidersbeweging, en van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen. Voor de verkiezingen van 1956 beschikte de PvdA door deze giften over ongeveer 700.000 gulden.²⁸ De KVP ontving daarnaast giften van het bedrijfsleven en verwante organisaties zoals katholieke ziekenhuizen. Dit deed de partij onder meer via het 'Goseling-Verschuurfonds', waar in 1947 binnen enkele maanden 200.000 gulden bijeen was gebracht.²⁹ Ook ontving de KVP tijdens de eerste naoorlogse verkiezingen 70.000 gulden in een tijdelijk verkiezingsfonds, waarvan de helft van dit bedrag via het dagblad *De Tijd* was binnengekomen.³⁰ Daarnaast ontving de partij geld van kapitaalkrachtige rooms-katholieke particulieren en families.³¹ Het De Quay-fonds, waarin geld gestort werd nadat voorzitter Jan de Quay bedrijven opgeroepen had om steun, werd in 1965 opgericht.³² Ook andere politieke partijen ontvingen geldelijke steun van verwante organisaties en bedrijven, al ontbreekt gedetailleerde informatie in hun verslagen.³³ Wel is het aannemelijk dat met 'het

---

²² Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'VVD ledentallen per jaar (1948-)' <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/vvd/leden/per_jaar> [geraadpleegd op 16 februari 2016].

²³ Koole, 'Partijfinanciën en bedrijfsleven', 121-122.

²⁴ Ruud Koole, 'De arme VVD. Partijfinanciën in historisch perspectief', in: *Jaarboek 1989 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1990), 60-75, alhier 64-65.

²⁵ Spoormans, 'Veranderende wereld', 29 en Thomas Drysch, *Parteienfinanzierung. Österreich, Schweiz, Bundesrepublik Deutschland* (Wiesbaden, 1998).

²⁶ Dragstra, *Partijfinanciering*, 332-333.

²⁷ Koole, *Moderne kaderpartij*, 195.

²⁸ Bornewasser, *Katholieke volkspartij I*, 380.

²⁹ Koole, *Moderne kaderpartij*, 195.

³⁰ Bornewasser, *Katholieke volkspartij I*, 196.

³¹ Bornewasser, *Katholieke volkspartij I*, 380.

³² Hans Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980; Bd 2: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen, 2000), 367.

³³ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 156-157.

bedrijfsleven' geen grote internationaal opererende bedrijven worden bedoeld, maar juist kleine ondernemingen.³⁴

In de jaren zestig van de vorige eeuw ontstonden grote veranderingen in deze twee vormen van financiering. Ledencontributies bleven belangrijk, maar namen wel af. Over giften uit het bedrijfsleven werd vanaf dit moment anders gedacht: er kwam een taboe op te rusten, omdat het de schijn van belangenverstrengeling opriep.³⁵ In het volgende hoofdstuk wordt uitgebreid aandacht besteed aan de ontwikkelingen in de jaren zestig die ook grote gevolgen hebben gehad voor de manier waarop partijen werden gefinancierd. Voor het echter zover is, wordt in de volgende paragrafen eerst de rol van de overheid op het gebied van partijfinanciering besproken.

1.3. Voor het eerst steun van de overheid

Tijdens de verzuiling was de overheid nauwelijks betrokken bij de financiering van politieke partijen. De belangrijkste inkomstenbronnen waren de ledencontributies en giften. Toch speelde de overheid wel een rol bij de partijfinanciën. De staat verstreekte in de jaren veertig en vijftig geen geld, maar verleende wel materiële steun. De overheid stelde allereerst plakborden voor affiches ter beschikking in verkiezingstijd. Partijen konden hier gratis gebruik van maken.³⁶ Verder werden in 1954 politieke partijen aangemerkt als 'algemeen nut beogende instellingen'. Hierdoor werden giften aan politieke partijen fiscaal aftrekbaar. Omdat deze regel zowel geldt voor de inkomsten- als voor de vennootschapsbelasting profiteren zowel personen als bedrijven ervan. Door het invoeren van deze maatregel werd het financieel voordeliger om geldelijke steun te verlenen aan een partij. De maatregel werd ingevoerd, omdat de regering Drees III van mening was dat donaties aan politieke partijen een ideëel karakter hadden en partijen onmisbaar waren voor het goede functioneren van de parlementaire democratie.³⁷ Jan Reijntjes merkt op dat deze aftrekbaarheid in zekere zin een subsidie is voor partijen die giften weten te verwerven, waardoor subsidies niet evenwichtig over de verschillende partijen verdeeld worden.³⁸ De maatregel paste echter wel in het toen heersende klimaat, waarbij het normaal was voor politieke partijen om giften uit het bedrijfsleven te ontvangen.

Een andere regeling van de overheid met betrekking tot de partijfinanciën was het beschikbaar stellen van zendtijd op de radio en later op televisie. Vanaf de eerste radio-uitzending in 1919 ontstond een discussie over wie er toegang moest krijgen tot de ether. De katholieke KRO, de protestantse NCRV en de sociaaldemocratische VARA, maakten deel uit van een van de zuilen en waren daardoor nauw verbonden met een politieke partij. De liberalen kenden echter geen omroep die uitging van hetzelfde gedachtegoed. De AVRO zag zichzelf namelijk als een onafhankelijke omroep, zonder religieuze of levensbeschouwelijke binding.³⁹ Dit leidde tot de situatie dat de KVP, ARP en SDAP wel toegang konden krijgen tot de radio om hun politieke boodschap uit te dragen, terwijl overige partijen deze mogelijkheid niet hadden. Er kwam echter geen nationale omroep om aan deze situatie een einde te maken. Wel zorgde de overheid ervoor om politieke propaganda buiten verkiezingstijd zoveel mogelijk van de radio te weren.⁴⁰ Daarnaast moest de politieke boodschap beperkt blijven tot de

---

³⁴ Dragstra, *Partijfinanciering*, 333.

³⁵ Koole, *Moderne kaderpartij* (Utrecht, 1992), 195.

³⁶ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 162.

³⁷ Dragstra, *Partijfinanciering*, 276.

³⁸ Reijntjes, 'Riskante financiering', 9.

³⁹ HEK 1956/1957, 2129.

⁴⁰ Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000: beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam, 2004), 113-115.

standpunten en geen reclame inhouden. In het Radio-reglement uit 1933 werd dit als volgt vastgelegd: '[...] Mededeelingen van politieken aard mogen bovendien niet anders inhouden dan een stellige uiteenzetting van politieke beginselen'.⁴¹

In de twee jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog begon de discussie over de wenselijkheid van een nationale omroep opnieuw. Dit leidde echter niet tot wijzigingen in het bestel. De vooroorlogse situatie werd in 1946 hersteld en omroeporganisaties kregen daarmee hun oude posities terug. Bij de eerste Tweede Kamerverkiezingen in mei 1946 werd er zendtijd aan alle politieke partijen beschikbaar gesteld, zoals dat sinds 1925 het geval was. Deze keer kreeg elke partij echter evenveel zendtijd.⁴² In 1957 wilde de rooms-rode regering Drees IV de huidige regeling uitbreiden en zendtijd niet langer alleen in verkiezingsperiodes mogelijk maken. De regering gebruikte hiervoor drie argumenten. Ten eerste was dit in het belang van politieke partijen, die meewerkten aan het verwezenlijken van de doelstellingen van de staat. Ten tweede had ook de kiezer er belang bij te worden voorgelicht om zo een politieke mening te vormen. In deze twee argumenten komt de bijzondere intermediaire positie van partijen terug: enerzijds leveren ze politieke functionarissen voor de regering en het parlement en anderzijds hebben ze ook een functie naar de kiezer toe. Tot slot was het belangrijk dat alle partijen gebruik konden maken van de zendtijd en niet enkel de partijen die verbonden waren aan een omroep. De regering doelde hiermee voornamelijk op de VVD, die geen banden had met een omroep.⁴³ In de Eerste Kamer uitte Kamerlid Jo Schouwenaar-Franssen van de VVD kritiek over de verdeling van de zendtijd. Ze gaf aan dat, hoewel elke partij in principe dezelfde zendtijd toegewezen kreeg, bepaalde partijen werden achtergesteld. Ze doelde daarmee vooral op haar eigen partij. De tien minuten zendtijd die iedere partij kreeg was haar inziens slechts symbolisch, in de praktijk was de zendtijd ongelijk verdeeld. Staatssecretaris René Höppener van de KVP pareerde de kritiek door aan te geven dat omroepen weliswaar uitzonden over politiek, maar dat deze uitzendingen daarmee nog geen uitzendingen van politieke partijen waren. Partijen kregen door de nieuwe regeling uit eigen hoofde zendtijd op de radio, ook buiten verkiezingstijd.⁴⁴

1.4. Overheidssteun voor politieke televisieprogramma's

Twee jaar later volgde de zendtijd op televisie. In eerste instantie alleen in verkiezingstijd, maar vanaf 1962 ook daarbuiten. In dit jaar werd tevens besloten partijen tegemoet te komen in de kosten voor het maken van televisieprogramma's, omdat de televisie een kostbaar medium bleek. De tegemoetkoming dekte de productiekosten echter maar gedeeltelijk. Van 1963 tot 1969 kregen partijen 1000 gulden per uitzending van 10 minuten, daarna werd het bedrag verdubbeld.⁴⁵ Tijdens het Tweede Kamerdebat over de Rijksbegroting voor 1962 sprak het PvdA-Kamerlid Maarten Vrolijk, wiens partij in dat jaar niet langer deel uitmaakte van de regering, zijn afkeuring uit over de tegemoetkoming. Het Nederlandse staatsbestel kende nu eenmaal geen directe subsidiëring van politieke partijen en nu werd er zonder nadere overweging of motivering besloten tot een dergelijke subsidie voor propagandistische doeleinden.⁴⁶ Minister Marga Klompé van de KVP kwam in een nota met een reactie, maar ging niet specifiek in op de kritiek van Vrolijk. Ze gaf geen uitleg waarom propaganda

---

⁴¹ Artikel 2 tweede lid van het Radio-reglement, in *Stb.* 1933, 223.

⁴² Dragstra, *Partijfinanciering*, 252-255. Dit gold echter niet voor de communistische CPN, die zich positief had uitgelaten over de communistische machtsovername in Tsjecho-Slowakije in 1948 en daarmee als een gevaar voor de democratie en de vrijheid werd gezien. Daarom kreeg deze partij geen zendtijd toegewezen.

⁴³ Dragstra, *Partijfinanciering*, 256-257.

⁴⁴ *HEK* 1957/1958, 2293.

⁴⁵ Koole, *Moderne kaderpartij*, 205.

⁴⁶ *HTK* 1961/1962, 2337.

gesubsidieerd diende te worden, maar kwam in plaats daarvan met een uitleg over de inhoud van de nieuwe regeling.⁴⁷ Van andere partijen in het parlement kwam geen kritiek.

Toen de regeling was ingevoerd, wilden niet alle politieke partijen gebruik maken van deze subsidie. De PvdA was bij de totstandkoming ervan al kritisch en wees ook in 1963 de tegemoetkoming af, met het argument dat 'het bestuur op het standpunt staat, dat propaganda voor politieke partijen niet door de overheid behoort te worden gefinancierd'.⁴⁸ Ook de SGP weigerde de subsidie in ontvangst te nemen. De PvdA nam een jaar later echter een ander standpunt in om niet achter te blijven bij de andere partijen. De SGP daarentegen pleit voor zo min mogelijk overheidsbemoeienis en weigert nog altijd gebruik te maken van zendtijd en bijbehorende subsidies.⁴⁹

In twee opzichten was de tegemoetkoming in de kosten voor het maken van televisieprogramma's opmerkelijk, zoals ook Laurens Dragstra aangeeft. Ten eerste werd de subsidie rechtstreeks aan partijen toegekend. Bij latere vormen van subsidie aan politieke partijen, zoals die voor wetenschappelijke bureaus, werd er bewust voor gekozen deze niet direct aan partijen zelf te verstrekken, maar in plaats daarvan aan een formeel onafhankelijke stichting. Pas vanaf 1999 kende de wet weer een nieuwe vorm van rechtstreekse subsidiëring.⁵⁰ Ten tweede is de subsidie opmerkelijk, omdat deze ter beschikking werd gesteld voor het verkondigen van politieke boodschappen op televisie. De overheid subsidieerde daarmee in feite politieke propaganda. Dit was indertijd – maar ook ver daarna nog – omstreden.⁵¹

De overheidssubsidie voor televisieprogramma's was daarmee een belangrijke subsidie. Niet in omvang, want de bijdragen van de overheid waren beperkt, maar wel vanwege de keuze om politieke propaganda te stimuleren. Desondanks was er in de jaren zestig niet veel discussie over het onderwerp. Er werd door de verschillende politieke partijen wel gestreden over de hoeveelheid zendtijd die zij kregen, maar nauwelijks over de gevolgen van het toekennen van subsidies door de overheid. Alleen de SGP, en voor een korte tijd de PvdA, wezen op de onwenselijkheid van het subsidiëren van politieke propaganda. In de jaren zestig kwam de discussie op gang door maatschappelijke ontwikkelingen die grote gevolgen hadden voor partijen en hun financiën. In het volgende hoofdstuk wordt hier op ingegaan.

---

⁴⁷ *Kamerstukken II* 1961/1962, 6500, nr. 23.

⁴⁸ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 162.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 164-165 en Dragstra, *Partijfinanciering*, 258-259.

⁵¹ Dragstra, *Partijfinanciering*, 258-259.

Hoofdstuk 2: Veranderende partijen in een veranderende maatschappij

---

2.1. Nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen: het begin van de discussie over subsidies

De verzuiling die de maatschappij jarenlang gekenmerkt had, kwam in de tweede helft van de jaren zestig tot een einde. Bestaande verbanden brokkelden af, waardoor de burger zich minder verbonden voelde met organisaties als kerken, vakbonden en politieke partijen.⁵² In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat politieke partijen voldoende contributie-inkomsten kregen, waardoor er nauwelijks behoefte was aan overheidssteun. De steun die er was, was specifiek gericht op bepaalde werkzaamheden van de partij, zoals het maken van televisieprogramma's. Nu de maatschappij sterk veranderde, veranderde ook de financiële situatie van politieke partijen.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de wegvallende inkomsten van politieke partijen en de nieuwe vormen van overheidssteun die in deze periode geïntroduceerd werden. In paragraaf 2.2. wordt dieper ingegaan op de maatschappelijke ontwikkelingen, waardoor partijen een deel van hun inkomsten verloren. In paragraaf 2.3. wordt gekeken naar de verschillende meningen omtrent de veranderende situatie van politieke partijen en de mogelijkheden voor subsidiëring. In paragraaf 2.4. wordt vervolgens de discussie tussen twee partijgenoten van de ARP geschetst, omdat in deze discussie duidelijk de voor- en tegenargumenten van overheidssubsidiëring naar voren kwamen. Tot slot wordt in paragraaf 2.5. aandacht besteed aan een wetsvoorstel waarin de mogelijkheid tot de eerste echte overheidssubsidie voor partijen werd gecreëerd.

2.2. Wegvallende partijinkomsten

De belangrijkste inkomstenbron van de meeste partijen tijdens de verzuiling was de ledencontributie. Niet alleen verloren de gevestigde politieke partijen zetels in de verkiezingen van 1967, ook de ledenaantallen liepen terug. Zowel het ledenaantal van de KVP als van de PvdA was op het hoogtepunt aan het einde van de jaren vijftig. Na de verkiezingen van 1967 daalde het ledenaantal van de PvdA flink. De partij raakte van de ongeveer 130.000 leden er 15.000 kwijt en twee jaar later kwam het aantal zelfs onder de 100.000 uit. De KVP raakte aan het begin van de jaren zestig al veel leden kwijt. Tussen 1967 en 1970 waren dit er nog eens ruim 50.000, waardoor de partij ook onder de 100.000 leden uitkwam.⁵³ De partij besloot de contributie te verhogen, in eerste instantie naar 4 gulden per lid in 1965 en enkele jaren later naar 7.50 gulden. Dit kon de inkomstendaling echter niet tegenaan.⁵⁴ De daling was bij de KVP zo groot, omdat volgens Ruud Koole de loyaliteit van leden bij de KVP via de katholieke kerk liep, in plaats van rechtstreeks via de partij. Doordat de kerk als instituut steeds minder belangrijk werd vanaf de jaren zestig en de kerk haar achterban vanaf dat moment vrij liet in het maken van een politieke keuze, verloor de partij veel leden.⁵⁵ Deze verklaring is aannemelijk, omdat de maatschappelijke ontwikkelingen tevens een ontkerkelijking tot gevolg hadden. Ook andere christelijke partijen zagen hun ledenaantal afnemen. De VVD daarentegen groeide licht, maar bleef in de jaren zestig een relatief kleine partij.⁵⁶

Gerrit Voerman en Wijbrandt Van Schuur stellen dat de daling in de ledenaantallen van de traditionele partijen voornamelijk kwam door de ontzuiling en modernisering van de

---

⁵² Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis*, 109.

⁵³ Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'KVP ledentallen (1948-1980)' <<http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/kvp/leden>> [geraadpleegd op 23 februari 2016] en 'PvdA ledentallen per jaar (1946-)' <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/pvda/leden/per_jaar> [geraadpleegd op 23 februari 2016].

⁵⁴ Bornewasser, *Katholieke volkspartij II*, 89.

⁵⁵ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 167-168 en Dragstra, *Partijfinanciering*, 19-20.

⁵⁶ Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'VVD ledentallen per jaar (1948-)' <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/vvd/leden/per_jaar> [geraadpleegd op 23 februari 2016].

samenleving.⁵⁷ Het gevolg van deze daling was dat de contributie-inkomsten ook sterk afnamen. Omdat deze contributies de grootste inkomstenbron van partijen vormden, moesten partijen het plotseling met veel minder geld zien te doen. Zo bestonden de inkomsten van de KVP, die halverwege de jaren zestig rond de 1.1 miljoen gulden lagen, voor 95 procent uit contributies. Bij de PvdA werd er jaarlijks anderhalf miljoen gulden aan contributie opgehaald, terwijl de totale inkomsten nog onder de twee miljoen lagen.⁵⁸ De dalende contributie-inkomsten hadden dus grote gevolgen voor de totale inkomsten van de partij. Daarnaast ontvingen verschillende politieke partijen tijdens de verzuiling regelmatig giften van verwante organisaties. Volgens Ruud Koole droogde deze bron van inkomsten op tijdens de jaren zestig, doordat de verzuilde verbanden uiteen vielen.⁵⁹ Dit gold echter niet voor de VVD, die in 1965 en 1970 136.152 respectievelijk 289.110 gulden aan giften ontving. Dit was, afgezien van de uitschieter in 1959, meer dan tijdens de verzuiling.⁶⁰

Daarnaast zagen partijen zich in deze tijd gedwongen hun organisatie en campagnevoering te professionaliseren om zo nieuwe kiezers aan zich te binden, waardoor het gebrek aan inkomsten nog problematischer werd, omdat dit extra kosten met zich meebracht.⁶¹ Hun financiële positie werd daardoor kwetsbaar.⁶² Het is daarom niet toevallig dat er in deze tijd voor het eerst discussies ontstonden over het toekennen van subsidies door de overheid.

2.3. Nieuwe overheidssteun: de eerste stappen in de richting

In het eerste hoofdstuk hebben we gezien dat de overheid tijdens de verzuiling al kleine vormen van ondersteuning bood aan politieke partijen. Vanaf 1962 kwam daar de tegemoetkoming voor de productiekosten van televisieprogramma's bij. Deze tegemoetkoming is te zien als een rechtstreekse subsidie aan partijen. De bedragen waren echter relatief klein.⁶³ De subsidie kon de afgenomen inkomsten daarmee onmogelijk compenseren. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig werd daarom over de mogelijkheid van meer overheidssteun gediscussieerd. Deze steun kwam in het midden van de jaren zestig, toen de overheidssteun aan fracties werd geïntroduceerd. Vanaf 1966 kregen zij de beschikking over gelden om medewerkers aan te stellen. Daarvoor, in 1964 en 1965, was er al geld beschikbaar gesteld voor de kosten van het secretariaat. Hoe meer zetels de fractie had, hoe hoger de tegemoetkoming was. Dit geld was destijds ongeveer 300.000 gulden en was daarmee onvoldoende om alle kosten te dekken.⁶⁴ Dertig jaar later was dit bedrag voor fracties en individuele Kamerleden uitgegroeid tot ruim 20 miljoen gulden.⁶⁵ Daarnaast werd de schadeloosstelling voor Kamerleden in 1968 fors verhoogd, zodat zij zich volledig op het werk als Kamerlid konden richten. Hierdoor werd het lidmaatschap van de Tweede Kamer een fulltime functie.⁶⁶

De eerste discussies over het verlenen van overheids subsidies zelf vonden ook rond deze tijd plaats. Niet iedereen was echter enthousiast om de wet te wijzigen en politieke

---

⁵⁷ Voerman en Van Schuur, 'Nederlandse politieke partijen', 211.

⁵⁸ Bornewasser, *Katholieke volkspartij II*, 88.

⁵⁹ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 156-157.

⁶⁰ Koole, 'De arme VVD', 66-67.

⁶¹ Gerrit Voerman, 'De politieke partij tussen staat en maatschappij', in: Hans Engels en Mentko Nap, *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie* (Deventer, 2004), 37-60, alhier 51 en Voerman, 'Voortbestaan van de politieke partij', 55.

⁶² Ibidem.

⁶³ Koole, *Moderne kaderpartij*, 205-206.

⁶⁴ Voerman, 'Voortbestaan van de politieke partij', 57. In 2011 was dit bedrag opgelopen tot 23 miljoen euro.

⁶⁵ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 162.

⁶⁶ Koole, *Moderne kaderpartij*, 212.

partijen financieel te ondersteunen. Zo schreef de altijd kritisch journalist Jacques Gans op 18 maart 1966 een artikel in *De Telegraaf* waarin hij kritiek uitte op het subsidiëren van politieke partijen, vanwege zijn negatieve houding tegenover deze partijen.⁶⁷ Ook in het parlement was de stemming niet positief. Begin 1966 gaf minister van Binnenlandse Zaken Jan Smallenbroek van de ARP aan principieel tegenstander te zijn van het subsidiëren van politieke partijen door de overheid. Volgens hem druiste iedere vorm van overheidsbemoeienis met partijen in tegen de democratische en geestelijke vrijheden. De democratie was zijns inziens gebaat bij een ongebonden, niet-gestroomlijnde en vrije politieke wilsvorming.⁶⁸ Ook de andere twee Eerste Kamerleden waar hij mee in debat was, Marien Geuze van de CHU en Willem Siegmann van de KVP, waren tegen overheidssubsidie.⁶⁹ Het debat vond plaats tijdens de behandeling van de begroting van de Hoge Colleges van Staat en het Kabinet van de Koningin in 1966. Minister Jan Smallenbroek had zich in 1963 als Tweede Kamerlid al negatief uitgelaten tegenover subsidiëring van politieke partijen. Hij achtte dit toen 'volstrekt fout'.⁷⁰ Van een echte discussie was echter geen sprake. De drie politici spraken zich in de Eerste Kamer allen tegen subsidie uit, waarbij het bij een korte motivatie voor hun keuze bleef. Andere Kamerleden mengden zich niet in dit gesprek. Voorstanders van subsidiëring waren er op dat moment niet, of hielden zich op de vlakte. Twee jaar later besloot een voorstander, ARP-lid Willem De Kwaadsteniet, zich toch in het debat te mengen door een bijdrage te leveren aan het blad van zijn eigen partij. Dit gebeurde weliswaar niet in het parlement, maar leidde wel tot een discussie. In de volgende paragraaf wordt nader naar de argumenten gekeken aan de hand van deze discussie.

2.4. De voors en tegens

De hierboven genoemde bijdrage stamt uit 1968, toen er een discussie in het partijblad van de ARP, *Nederlandse Gedachten*, verscheen.⁷¹ Deze discussie is de uitgebreidste die in een partijblad gevoerd werd en laat de verschillende voor- en tegenargumenten voor het subsidiëren van partijen goed zien. Minister Smallenbroek had twee jaar eerder dus al aangegeven een tegenstander van overheidssubsidie te zijn. Zijn belangrijkste argument kwam erop neer dat de overheid zich niet met politieke partijen en hun wilsvorming diende te bemoeien. Het subsidiëren van politieke partijen zou een vorm van ongewenste bemoeienis zijn, waarbij partijen hun vrijheid kwijt zouden raken en de band tussen de overheid en partijen sterker zou worden. Dit argument kwam onder meer in de discussie tussen de partijgenoten van de ARP terug. Tegenstanders waren namelijk bezorgd dat politieke partijen door overheidssubsidiëring hun onafhankelijkheid zouden verliezen en daarmee deel zouden gaan uitmaken van de overheid.

Deze zorgen bleken niet ongegrond. In latere discussies kwam dit argument steeds terug en stond in de discussie de positie van de politieke partij als intermediair centraal. Aan het einde van de twintigste eeuw bleek inderdaad dat deze intermediaire rol onder druk kwam te staan door een aantal ontwikkelingen, waaronder de toenemende subsidies. Het belangrijkste tegenargument in deze discussie werd dus al in de jaren zestig gebruikt, voordat er op grote schaal subsidie werd toegekend. Dit argument was niet het enige argument in de discussie. Een van de tegenstanders van subsidiëring, het ARP-lid en latere senator Piet Boukema, gebruikte nog meer argumenten. Zo was Boukema er niet van overtuigd dat politieke partijen daadwerkelijk te weinig geld bezaten om hun werkzaamheden te kunnen

---

⁶⁷ Jacques Gans, 'Subsidie voor politieke partijen', *De Telegraaf* (18 maart 1966), 5.

⁶⁸ Elzinga, *Politieke partij*, 220 en *HEK* 1965/1966, 270.

⁶⁹ *HEK* 1965/1966, 270.

⁷⁰ *HTK* 1963/1964, C168 en Dragstra, *Partijfinanciering*, 21.

⁷¹ Dragstra, *Partijfinanciering*, 22.

uitoefenen. Daarnaast gaf hij aan bang te zijn dat kiezers niet snel meer lid zouden worden van een politieke partij als de partij al door de overheid werd gesteund. Verder wees hij op het feit dat overheidssubsidies het toch al slechte beeld dat veel burgers van politieke partijen hadden, alleen maar zou versterken. Partijen konden zichzelf namelijk via het parlement subsidies toebedelen.⁷²

Er was daarentegen maar één belangrijk argument voor subsidiëring. In de verschillende discussies over het verstrekken van subsidies aan politieke partijen kwam dit argument steeds opnieuw naar voren. Het hield in dat politieke partijen financieel kwetsbaar waren door de maatschappelijke ontwikkelingen en steun nodig hadden om hun werkzaamheden te kunnen uitoefenen. Het latere Tweede Kamerlid Willem De Kwaadsteniet was een voorstander van overheidssubsidies. De ARP was daarmee verdeeld. Hij benadrukte dat politieke partijen noodzakelijk waren, omdat zij werkzaamheden verrichtten in het algemeen belang en bijdroegen aan het goed functioneren van de democratie. Politieke partijen moesten burgers zoveel mogelijk bij de politiek betrekken, omdat de enige manier waarop burgers invloed konden uitoefenen op de politiek via politieke partijen liep. Zij moesten dit onder andere doen door voorlichting en scholing. Voor deze werkzaamheden hadden politieke partijen geld nodig: er moest subsidie komen voor onder meer voorlichting, vorming en scholing en research en opinieonderzoek.⁷³

Opvallend was wel dat De Kwaadsteniet van mening was dat verkiezingscampagnes in ieder geval niet mochten worden gesubsidieerd.⁷⁴ De Kwaadsteniet wilde namelijk subsidiëring toestaan zodat partijen beter in staat zouden zijn hun werkzaamheden in het belang van de democratie uit te oefenen. Het voeren van verkiezingscampagnes hoorde hier voor hem niet bij.

In tegenstelling tot De Kwaadsteniet achtte partijgenoot Boukema subsidies voor verkiezingscampagnes geen probleem. Hij gaf aan dat wanneer geld werd verleend voor bijvoorbeeld scholing, er meer geld beschikbaar zou komen voor campagnes waardoor deze toch indirect gesubsidieerd werden. Omdat hij echter in het geheel negatief tegenover subsidies stond, is ook zijn betoog geen overtuigende oproep voor subsidies voor het uitdragen van politieke boodschappen te noemen.

Een jaar na deze schriftelijke discussie sprak ARP-voorzitter Antoon Veerman zich uit voor overheidssubsidie op beperkte schaal, ondanks verdeeldheid binnen de partij en achterban.⁷⁵ Dit was een belangrijke voorzet voor de totstandkoming van de eerste regeling die indirecte overheidssubsidies voor politieke partijen mogelijk maakte.

2.5. Een nieuw wetsvoorstel

Binnen de KVP werd ook een discussie gevoerd over de wenselijkheid van het subsidiëren van politieke partijen. In 1965 werd op de bijeenkomst van de KVP-partijraad door de voorzitter van de afdeling Brabant voorgesteld om overheidssubsidie in te voeren, omdat partijen het financieel moeilijk hadden.⁷⁶ Op de volgende partijraad in 1966 werd het voorstel besproken, maar er was nog onvoldoende animo.⁷⁷

---

⁷² Dragstra, *Partijfinanciering*, 23-24 en Piet Boukema, 'Overheidssubsidie aan politieke partijen', *Nederlandse Gedachten* 28:37 (1968), 6-7.

⁷³ Ibidem en Willem de Kwaadsteniet, 'Overheidssubsidie aan politieke partijen', *Nederlandse Gedachten* 28:37 (1968), 6-7.

⁷⁴ De Kwaadsteniet, 'Overheidssubsidie', 7.

⁷⁵ 'Subsidie voor partijen?', *Nederlands Dagblad* (24 februari 1969), 1.

⁷⁶ 'Geen partij-subsidie', *Leeuwarder Courant* (20 november 1965), 2.

⁷⁷ 'KVP-afdeling: subsidie voor partijen', *De Telegraaf* (12 januari 1966), 9.

Twee jaar later kwam er meer schot in de zaak. Directeur van het KVP-partijbureau Wouter Perquin stelde in februari 1968 in het partijblad *Politiek* overheidssubsidiëring voor, omdat politieke partijen volgens hem te weinig financiële middelen hadden om hun taken goed uit te voeren. Evenals de partijraad had Perquin geen officiële bevoegdheid om te beslissen over het invoeren van subsidies, maar de voorstellen brachten het thema wel onder de aandacht van de rest van de partij. Het gebrek aan middelen zou negatieve gevolgen kunnen hebben voor het functioneren van de democratie en het algemeen belang. Hij was daarom voorstander van het subsidiëren van vorming, voorlichting en onderzoek.⁷⁸ Zijn argumentatie kwam dus grotendeels overeen met die van De Kwaadsteniet. Perquin zag wel in dat subsidiëring op emotionele bezwaren stuitte, vanwege het slechte imago dat de politiek onder een deel van de bevolking had. Hij was echter van mening dat het belang van de democratie zwaarder woog, waardoor hij zich toch voor subsidies uitsprak.⁷⁹

In oktober van datzelfde jaar stelde fractievoorzitter Norbert Schmelzer de kwestie aan de orde in de Tweede Kamer. Zijn reden hiervoor was enerzijds dat politieke partijen belangrijk waren voor het goed functioneren van de democratie en anderzijds dat partijen last hadden van een toenemend gebrek aan financiële middelen. Ook hij maakte daarmee gebruik van het belangrijkste argument voor subsidie in de discussie. Hij verzocht de regering onderzoek te doen naar de mogelijkheid om subsidie te verstrekken voor scholing, vorming en voorlichting.⁸⁰ Over het subsidiëren van campagnes sprak hij, evenals Perquin, niet.

Het verzoek werd later ondersteund door vijf grote politieke partijen: de KVP, PvdA, ARP, VVD en CHU. De centrumrechtse regering De Jong toonde zich hiertoe bereid.⁸¹ In 1969 ging zij akkoord met het voorstel om subsidie voor wetenschappelijke instituten mogelijk te maken. Er werd specifiek gekozen wetenschappelijke instituten te subsidiëren, omdat deze instituten een belangrijke rol vervulden in taken als vorming, scholing en onderzoek. In 1971 werd dit wetsvoorstel vervolgens ingediend.⁸² Het voorstel behelsde geen subsidie die mocht worden besteed voor andere doeleinden, onder meer voor campagneactiviteiten. De politiek keerde daarmee in feite terug naar de situatie van voor 1962, toen subsidies voor het uitdragen van politieke boodschappen, op het geven van voorlichting na, onwenselijk werden geacht.

Afgezien van de hierbovengenoemde discussies werd er niet veel over de kwestie gesproken binnen en buiten de politiek. In de partijbladen van de PvdA, VVD, CHU en KVP werd de kwestie in deze periode niet besproken. Desondanks kwam er een wetsvoorstel tot stand om overheidssubsidiëring mogelijk te maken. Het is daarom opvallend dat de discussie nauwelijks leefde. Dit zou te maken kunnen hebben met de angst van partijen voor een slecht imago bij de kiezers, zoals Boukema en Perquin aangaven. Daarnaast speelt mee dat overheidssteun in deze tijd nog een nieuw fenomeen was, waar met het oog op de relatie tussen partijen en de overheid voor gewaarschuwd werd. Een politieke meerderheid was namelijk bang voor een te grote overheidsbemoediging. Verder was de financiële noodzaak in deze tijd nog niet zo groot, waardoor het erop lijkt dat partijen nog vrijwel niet hadden nagedacht over de mogelijkheid om overheidssteun te krijgen. Laurens Dragstra doet het af door aan te geven dat in deze tijd het gevoel heerste dat het subsidiëren van partijen nu eenmaal 'not done' was.⁸³ Waarom dit dan zo was, beschrijft hij niet. Vanaf de jaren zeventig veranderde deze houding van politieke partijen echter langzaam. In het volgende hoofdstuk

---

⁷⁸ Dragstra, *Partijfinanciering*, 25 en Perquin, 'Subsidie aan politieke partijen', 38-42.

⁷⁹ *Ibidem*, 41-42.

⁸⁰ *HTK* 1968/1969, 249.

⁸¹ Elzinga, *Politieke partij*, 220.

⁸² Dragstra, *Partijfinanciering*, 26. In het volgende hoofdstuk wordt hier uitgebreider op ingegaan.

⁸³ Dragstra, *Partijfinanciering*, 98.

wordt daarom de periode vanaf de jaren zeventig tot en met de jaren negentig beschreven. Daar wordt ingegaan op de verschillende vormen van financiering die toen geïntroduceerd werden.

Hoofdstuk 3: Nieuwe inkomstenbronnen voor partijen

3.1. Nieuwe politieke verhoudingen en blijvende financiële problemen

De ontzuiling die in de tweede helft van de jaren zestig was begonnen, zette in de jaren zeventig verder door. De band tussen de burger en politieke partijen was daarmee in een paar jaar tijd radicaal veranderd. De eerste vormen van overheidssteun uit de jaren zestig, zoals beschreven in hoofdstuk twee, waren volgens een aantal partijen niet langer voldoende. Daarom werd al in de jaren zeventig in het parlement de weg vrijgemaakt voor meer overheidssteun aan politieke partijen.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de jaren zeventig tot en met negentig; een tijd waarin verschillende vormen van indirecte en later directe overheidssubsidies werden ingevoerd. In de paragrafen 3.2. en 3.3. wordt gekeken naar de jaren zeventig en tachtig, waarbij in het bijzonder wordt stilgestaan bij de parlementaire discussie over de totstandkoming van de eerste subsidieregeling. In paragraaf 3.2. wordt tevens ingegaan op een paradox. Hoe kon het dat er een subsidieregeling tot stand kwam, terwijl een meerderheid tegen het rechtstreeks subsidiëren van politieke partijen was? In paragraaf 3.4. wordt vervolgens de Commissie subsidiëring politieke partijen bekeken. Tot slot wordt in paragraaf 3.5. de Wet subsidiëring politieke partijen behandeld, die in 1999 tot stand kwam en rechtstreekse overheidssubsidies introduceerde.

3.2. Een nieuwe vorm van subsidies: doeluitkeringen

Het voorstel van KVP-fractievoorzitter Norbert Schmelzer uit 1968 om overheidssubsidies voor politieke partijen mogelijk te maken, kon op steun rekenen van de regering De Jong en de KVP, PvdA, ARP, VVD en CHU. In 1970 verzochten de wetenschappelijke instituten van deze partijen de regering om overheidssteun.⁸⁴ In 1971 werd het wetsvoorstel voor het verlenen van indirecte subsidie aan wetenschappelijke instituten ingediend.⁸⁵ De minister van Binnenlandse Zaken Henk Beernink van de CHU gaf aan dat de subsidie gerechtvaardigd was, omdat de instituten 'zich bezig [hielden] met wetenschappelijke studie en documentatie in het bijzonder ten behoeve van de politieke meningsvorming en daardoor een belangrijke taak binnen ons democratische staatsbestel vervullen'.⁸⁶ Daarnaast werden in de memorie van toelichting twee opties voor het verlenen van de subsidie beschreven: ofwel de subsidie zou rechtstreeks aan de partijen zelf verstrekt kunnen worden, waardoor aan partijen overgelaten werd of zij het politiek-wetenschappelijke werk zelf wilden doen ofwel partijen zouden de werkzaamheden via een speciaal instituut kunnen verrichten. De minister had een voorkeur voor de tweede mogelijkheid, omdat er zo meer controle op de uitgaven mogelijk was.⁸⁷ Verder gaf hij in de memorie van antwoord aan dat de regering negatief tegenover een algemene overheidssubsidie stond. Het subsidiëren van wetenschappelijke instituten zag de regering echter als iets wezenlijk anders.⁸⁸

Bij de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer werd er nauwelijks gediscussieerd over de principiële kwestie of overheidssteun voor politieke partijen wenselijk was. Tijdens de commissiebehandeling had de meerderheid van de fracties nog principiële bezwaren tegen rechtstreekse overheidssubsidies geuit. Naar hun oordeel was er hier echter geen sprake van rechtstreekse partijsubsiëring, waardoor er met de bezwaren verder niets

---

⁸⁴ Elzinga, *Politieke partij*, 220.

⁸⁵ *Kamerstukken II 1970/1971*, 11 105, nr. 1-3.

⁸⁶ *Kamerstukken II 1970/1971*, 11 105, nr. 3.

⁸⁷ Dragstra, *Partijfinanciering*, 27.

⁸⁸ *Kamerstukken II 1970/1971*, 11 105, nr. 6.

gedaan werd.⁸⁹ Ook de regering was dezelfde mening toegedaan, omdat de subsidie niet werd verleend aan politieke partijen zelf, maar aan formeel onafhankelijke stichtingen.⁹⁰ De Tweede Kamerfracties van met name D66 en de SGP uitten hierop kritiek, omdat zij weinig verschil zagen in het subsidiëren van deze instituten of het subsidiëren van politieke partijen zelf.⁹¹ Zo hield het D66-Kamerlid Anneke Goudsmit een betoog waarin zij aangaf dat er een directe band bestond tussen het wetenschappelijke instituut en de fractie, waardoor de regering niet langer kon volhouden dat politieke partijen zelf niet gesubsidieerd werden. Zij stelde in plaats daarvan een principiële debat voor over de wenselijkheid van het verlenen van overheidssubsidies aan politieke partijen, omdat het daar toch eigenlijk over ging. Ze was zelf voorstander van overheidssubsidies. Goudsmit kreeg bijval van de woordvoerder van de fractie van het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) Piet Jongeling, die aangaf dat het onmogelijk was 'waterdichte schotten' aan te brengen tussen de politieke partij en het daaraan gelieerde instituut.⁹² Het GPV was, anders dan D66, in het geheel tegenstander van elke vorm van overheidssteun aan politieke partijen.⁹³ Ook de SGP was principiële tegenstander van overheidssubsidies voor partijen. De Tweede Kamerfracties van D66, SGP en GPV, in totaal goed voor zestien zetels, stemden daarom tegen het wetsvoorstel.⁹⁴

In de Eerste Kamer was het wederom de fractie van de SGP die tegen stemde, evenals een aantal leden van de ARP, VVD en D66 en Eibert Meester, lid van de PvdA.⁹⁵ Een deel van de VVD-fractie was namelijk van mening – evenals de Tweede Kamerfracties van D66 en het GPV – dat er geen onderscheid was tussen indirecte en directe overheidssubsidies. Zij verwierpen bovendien het idee van het subsidiëren van partijen, omdat de staat zich niet met partijen zou moeten bemoeien en overheidssubsidies bestaande partijen zouden bevoordelen.⁹⁶ Dit laatste argument was nieuw. Ook het ARP-Kamerlid Boukema, die al in 1968 zijn bezwaren tegen overheidssubsidiëring had geuit, betoogde in de Eerste Kamer waarom het subsidiëren van partijen een slecht idee was. Zijn argumentatie kwam grotendeels overeen met zijn eerdere bijdrage aan het partijblad van de ARP.⁹⁷ Het louter verlenen van subsidies voor wetenschappelijke instituten kon evenmin op zijn steun rekenen. De indirecte subsidies zouden namelijk ook de partijen zelf ten goede komen, omdat zij daardoor meer geld over hielden voor bijvoorbeeld verkiezingscampagnes, iets wat hij enkele jaren eerder al had aangegeven.⁹⁸

De meeste argumenten van de tegenstanders waren dus niet nieuw. Met name het element dat partijen te afhankelijk zouden worden van de overheid, die zich volgens hen niet met de partijen diende te bemoeien, kwam terug. Het is niet vreemd dat juist de liberale en conservatieve christelijke partijen een dergelijke argumentatie hanteerden. Deze partijen wijzen namelijk meer in het algemeen op de eigen verantwoordelijkheid van het individu en zijn tegen een al te grote overheidsbemoeienis. Dat zij ook op het gebied van het subsidiëren van politieke partijen terughoudend waren, past dus binnen hun ideologie. De voorstanders van subsidie kwamen daarentegen meer uit progressieve hoek. Zo zag D66, ondanks hun kritiek op het wetsvoorstel, wel wat in overheidssubsidie in het algemeen. De kritiek op het

---

⁸⁹ Elzinga, *Politieke partij*, 262.

⁹⁰ *Kamerstukken II 1970/1971*, 11 105, nr. 6.

⁹¹ Elzinga, *Politieke partij*, 261-262.

⁹² *HTK 1971/1972*, 177.

⁹³ Dragstra, *Partijfinanciering*, 29 en *HTK 1971/1972*, 177-178 en 369.

⁹⁴ Er vond geen hoofdelijke stemming plaats, maar deze fracties gaven aan dat zij geacht wensten te worden tegen het voorstel te hebben gestemd.

⁹⁵ Dragstra, *Partijfinanciering*, 28.

⁹⁶ Dragstra, *Partijfinanciering*, 30.

⁹⁷ Dit is te vinden in hoofdstuk 2, paragraaf 4.

⁹⁸ Dragstra, *Partijfinanciering*, 29-30.

wetsvoorstel had uiteindelijk geen grote gevolgen: de progressievere partijen hadden een meerderheid en daardoor werd de nieuwe regeling in beide Kamers aangenomen.

De discussie die in beide Kamers gevoerd werd, is in het grotere kader van de ontwikkeling van politieke partijen en het normatieve debat omtrent subsidies – zoals Ruud Koole dit omschreef – te plaatsen. Zoals tegenstanders aangaven, versterkt het subsidiëren van partijen de band tussen deze partijen en de overheid. De band tussen politieke partijen en de burger kan daardoor juist zwakker worden. Dit roept de vraag op in hoeverre politieke partijen een intermediaire rol blijven vervullen en daarmee een schakel tussen de overheid en de samenleving zijn. Het hierboven beschreven debat geeft aan dat de precieze rol die partijen vervulden ook in de jaren zeventig ter discussie stond. Dit uitte zich hier in een discussie over overheidssubsidies.

Een jaar nadat het voorstel was aangenomen in het parlement, werd de subsidieregeling ingevoerd met terugwerkende kracht tot 1970.⁹⁹ D66 was in deze tijd een zwak georganiseerde partij en kon dankzij de overheidssteun een eigen wetenschappelijk bureau oprichten. In de regeling was bepaald dat de fractie één instituut kon aanwijzen dat in aanmerking kwam voor overheidssubsidie. Het moest gaan om een formeel onafhankelijke stichting. De overheid had daardoor invloed op de organisatiestructuur van partijen.¹⁰⁰ De hoogte van de subsidie was afhankelijk van het aantal zetels van de fractie in de Tweede Kamer, waardoor grotere partijen meer profiteerden van de regeling dan kleine partijen. Daarnaast gold de voorwaarde dat de instituten minimaal over een net zo hoog bedrag aan eigen inkomsten beschikten als dat zij aan overheidssubsidie kregen uitgekeerd. Dit zogeheten *matching funds*-systeem werd ingevoerd om ervoor te zorgen dat de instituten over een maatschappelijk draagvlak beschikten en tevens om duidelijk te maken dat de subsidie slechts een aanvullend karakter had.¹⁰¹ De regel zorgde er wel voor dat partijen niet altijd het volledige bedrag kregen uitgekeerd waar ze op basis van hun zetelaantal in principe recht op hadden. Politieke partijen bedachten daarom soms bepaalde constructies om hun eigen inkomsten hoger te laten lijken.¹⁰² Het wetenschappelijke instituut van de VVD kreeg in 1970 bijvoorbeeld slechts 8152 gulden subsidie. Vijf jaar later was dit bedrag toegenomen tot 82.572 gulden, mede door een stijging van het aantal zetels.¹⁰³ Dit bedrag liep voor alle partijen sterk op. Zo was in 1980 het maximaal te claimen bedrag 420.000 gulden. De PvdA had recht op dit maximumbedrag.¹⁰⁴ De VVD ontving toen 284.000 gulden, ongeveer twintig procent van de totale inkomsten.¹⁰⁵

Opvallend aan de nieuwe subsidieregeling was dat het niet ging om een normale wet, maar om een wijziging in de begroting. Het was daarmee een ministeriële regeling, waardoor de Tweede Kamer geen gebruik kon maken van het amendementsrecht. Dit was volgens de minister echter geen probleem, omdat de Kamer in plaats daarvan moties kon indienen om op die manier de regeling te wijzigen. Deze constructie had echter ook gevolgen voor de subsidie zelf. De minister kon de regeling namelijk in principe op ieder gewenst moment intrekken, waardoor de subsidie dus formeel niet structureel van aard was. Politieke partijen moesten

---

⁹⁹ Koole, *Moderne kaderpartij*, 207.

¹⁰⁰ Koole, *Moderne kaderpartij*, 207.

¹⁰¹ Dit systeem werd overigens in 1992 afgeschaft. Dragstra, *Partijfinanciering*, 79.

¹⁰² Ibidem, 207-208. Koole noemt bijvoorbeeld de situatie dat het wetenschappelijk bureau van de PvdA in het pand van de partij gevestigd was en daarvoor een hoge huur betaalde, die de partij vervolgens grotendeels als schenking aan het bureau teruggaf.

¹⁰³ Koole, 'De arme VVD', 66-68.

¹⁰⁴ Ruud Koole, 'Politieke partijen: de leden en het geld', in: *Jaarboek 1981 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1982), 40.

¹⁰⁵ Koole, 'De leden en het geld', 47.

daarmee ieder jaar opnieuw maar afwachten of er geld voor subsidies werd vrijgemaakt op de begroting.¹⁰⁶ In de jaren tachtig leidde dit ertoe dat de subsidies door bezuinigingen met bijna dertig procent verlaagd werden. Voor die tijd waren de subsidies echter flink gestegen.¹⁰⁷

3.3. Meer indirecte subsidies

Het bleef niet bij deze eerste subsidie voor wetenschappelijke instituten. In 1975 zou namelijk een nieuwe subsidieregeling tot stand komen, dit keer ten behoeve van het vormings- en scholingswerk van partijen. Al een jaar na invoering van de eerste subsidieregeling stelde de voorzitter van de PvdA Ien van den Heuvel voor om ook overheidssubsidiëring voor vormings- en scholingsactiviteiten van politieke partijen mogelijk te maken. De net aangetreden progressieve regering Den Uyl stond hier in principe positief tegenover.¹⁰⁸ De voorzitters van verschillende partijen, waaronder de tot dan toe verdeelde ARP, benadrukten in een brief het belang van vormings- en scholingsactiviteiten voor de Nederlandse democratie, waardoor overheidssteun volgens hen gerechtvaardigd was. Het Tweede Kamerlid van de ARP, De Kwaadsteniet, had zich al in 1968 positief uitgelaten over overheidssubsidies en deed dat nu weer.¹⁰⁹ Er werd wel wat kritiek geuit op deze nieuwe regeling, maar er kwamen geen nieuwe principiële argumenten naar voren. De regeling was inhoudelijk ook vrijwel hetzelfde als de regeling uit 1972. Weer ging het om indirecte subsidie voor een formeel onafhankelijk instituut en niet om subsidie voor de partij zelf.¹¹⁰ In 1976 werd vervolgens besloten om ook subsidie aan politieke jongerenorganisaties te verlenen. Dit was destijds nog een voorlopige subsidie, die in 1981 werd omgezet in een officiële regeling waarbij er structureel geld werd uitgekeerd.¹¹¹ De grondslag voor deze subsidie is gelegen in het bevorderen van de democratie door ook jongeren erbij te betrekken.

Naast bovengenoemde meer structurele uitkeringen, werden er vanaf het einde van de jaren zeventig ook tijdelijke subsidies verleend aan politieke partijen. De belangrijkste was de subsidie voor ontwikkelingswerk, die op projectbasis aan stichtingen werden verleend. Daarnaast was er onder andere een rechtstreekse subsidie voor de emancipatie van vrouwen.¹¹²

De PvdA ontving in 1980 420.000 gulden voor haar wetenschappelijke instituut. In dat jaar kwam daar nog eens 495.000 gulden bij voor vormings- en scholingswerk en 148.000 gulden voor jongerenwerk. Voor de VVD lagen deze bedragen lager. Naast de 284.000 gulden voor het wetenschappelijke instituut, ontving de partij 339.852 gulden voor vormings- en scholingswerk en 105.000 gulden voor jongerenwerk.¹¹³

Bij de parlementaire behandeling van deze regelingen valt op dat er veel kritiek werd geleverd op het subsidiëren van politieke partijen in het algemeen: een meerderheid was tegenstander van subsidie. Desondanks werden er verschillende subsidies ingevoerd, zij het indirecte subsidies. Meerdere Kamerleden wezen er destijds op dat deze indirecte subsidies feitelijk aan de partijen zelf verstrekt werden. In de jaren negentig gaf de regering vervolgens zelf ook toe dat dit onderscheid in de praktijk eigenlijk niet bestond. In de jaren zeventig was de regering en een meerderheid van het parlement er echter nog van overtuigd dat er wel degelijk een verschil bestond tussen indirecte en directe subsidies. Dit bleek uit de memorie

---

¹⁰⁶ Koole, *Moderne kaderpartij*, 223.

¹⁰⁷ Koole, *Moderne kaderpartij*, 208.

¹⁰⁸ *HTK 1972/1973*, 1571.

¹⁰⁹ *HTK 1973/1974*, 471.

¹¹⁰ Koole, *Moderne kaderpartij*, 225.

¹¹¹ Koole, *Moderne kaderpartij*, 209.

¹¹² Koole, *Moderne kaderpartij*, 210-211.

¹¹³ Koole, 'De leden en het geld', 40 en 48.

van toelichting, waarin de regering een afweging maakte tussen directe en indirecte subsidie en vervolgens koos voor indirecte subsidies aan aparte stichtingen, om zo controle op de uitgaven mogelijk te maken.¹¹⁴ Doordat het de regering en de wetenschappelijke instituten van de vijf partijen specifiek om financiële steun aan wetenschappelijke instituten ging, was er toch een meerderheid in het parlement te vinden en kon de regeling worden ingevoerd.

Daarnaast werden er alleen subsidies voor specifieke doelen verleend. Het verstrekken van subsidie voor verkiezingscampagnes was nog een stap te ver. Partijen werden alleen indirect gesubsidieerd voor een beperkt aantal doelen, waar campagneactiviteiten geen onderdeel van uitmaakten. Deze activiteiten worden namelijk altijd door de partij zelf georganiseerd en kunnen daar ook niet los van worden gezien. Daarnaast waren overheidssubsidies nog een relatief nieuw fenomeen waar in eerste instantie met terughoudendheid op werd gereageerd. Niet alle partijen waren al in de jaren zeventig overtuigd van de noodzaak van subsidies, omdat men nog dacht dat partijen wel over genoeg geld zouden kunnen blijven beschikken.¹¹⁵

De indirecte subsidies die in de jaren zeventig ingevoerd waren, kwamen in de jaren tachtig ter discussie te staan. Minister van Binnenlandse Zaken Koos Rietkerk van de VVD stelde in 1985 voor om de subsidies in het geheel af te schaffen. De Tweede Kamer wilde daarentegen een nieuwe wet waarin zowel de subsidies voor de wetenschappelijke instituten als voor het vormings- en scholingswerk werden geregeld, omdat deze subsidies bijdroegen aan het goed functioneren van de parlementaire democratie.¹¹⁶ Dit wetsvoorstel zorgde voor enige politieke discussie over de wenselijkheid van overheidssubsidies. D66 stelde voor om de subsidie niet langer te beperken tot bovengenoemde categorieën, maar een bredere subsidie in te voeren.¹¹⁷ De centrumrechtse regering Lubbers en een meerderheid van het parlement waren het hier echter niet mee eens, omdat overheidssubsidiëring de onafhankelijkheid van partijen in gevaar zou brengen en nieuwe partijen hierdoor moeilijker het parlement zouden kunnen betreden.¹¹⁸ Weer werden dus dezelfde argumenten gebruikt als in het begin van de jaren zeventig. De zorgen over de toenemende afhankelijkheid van de overheid speelden opnieuw een rol. Over het subsidiëren van campagneactiviteiten werd wederom niet gediscussieerd. Het wetsvoorstel zelf werd nooit wet, omdat het in 1990 werd tegengehouden door de Eerste Kamer.¹¹⁹ Wel werd er in hetzelfde jaar een commissie ingesteld die een rapport moest uitbrengen over de subsidiëring van politieke partijen.¹²⁰ In de volgende paragraaf wordt hier verder op ingegaan.

3.4. De Commissie subsidiëring politieke partijen: de intermediaire rol van partijen

De Commissie subsidiëring politieke partijen werd ingesteld na een verzoek van de voorzitters van het CDA, de PvdA, VVD en D66 aan minister van Binnenlandse Zaken Ien Dales van de PvdA om te spreken over de mogelijkheid politieke partijen rechtstreeks te subsidiëren.¹²¹ De commissie bestond uit de voormalig Tweede Kamerleden Huub Jacobse van de VVD en Ineke Lambers-Hacquebard van D66, de hoogleraren staatsrecht Douwe Jan Elzinga – lid van de PvdA – en Jan Oostenbrink en de burgemeester van Alphen aan den Rijn, Martien Paats van het CDA. Ruud Koole, tevens lid van de PvdA, was secretaris. In 1991 bracht de commissie

---

¹¹⁴ *Kamerstukken II 1970/1971*, 11 105, nr. 3.

¹¹⁵ Onder meer Piet Boukema van de ARP gebruikte dit argument.

¹¹⁶ *HTK 1984/1985*, 18 543, nr. 3, 3953.

¹¹⁷ *Kamerstukken II 1986/1987*, 19 508, nr. 4, 4.

¹¹⁸ Dragstra, *Partijfinanciering*, 62-63.

¹¹⁹ Dit had niets te maken met het verlenen van subsidies op zich, maar het voorstel werd afgewezen omdat er niet voorzien was in een mogelijkheid om partijen te subsidiëren die alleen in de Eerste Kamer vertegenwoordigd waren.

¹²⁰ Koole, *Moderne kaderpartij*, 208-209.

¹²¹ Dragstra, *Partijfinanciering*, 106.

een rapport uit. In dit rapport, Waarborg van Kwaliteit genoemd, benadrukte de commissie de intermediaire rol tussen de burger en de overheid en gaf de commissie aan dat deze twee aspecten had: het kwantitatieve aspect dat zag op de politieke campagne en het mobiliseren van kiezers en het kwalitatieve aspect dat zag op het goed informeren van kiezers. Voor dit laatste aspect was het van belang dat partijen zelf goed geleide en geïnformeerde organisaties waren die voor geschikte kandidaten zorgden en met goed doordachte ideeën kwamen.¹²² Het kwalitatieve aspect stond echter onder druk door ontwikkelingen in de samenleving die partijen ertoe dwongen zich vooral te richten op het behalen van zoveel mogelijk stemmen. Partijen konden immers niet langer rekenen op een vaste achterban. Hierdoor zou de politiek oppervlakkig kunnen worden. Volgens de commissie was het daardoor noodzakelijk om maatregelen te treffen om dit te voorkomen. Daarom deed zij verschillende nieuwe voorstellen met betrekking tot het subsidiëren van partijen.¹²³

De commissie noemde het verlenen van subsidies aan politieke partijen een lastig dilemma, omdat enerzijds de partijen door de subsidie afhankelijk zouden worden van de overheid, maar anderzijds het uitblijven van subsidie zou betekenen dat partijen juist afhankelijk zouden worden van particuliere geldschieters. Dit laatste werd ook niet wenselijk geacht.¹²⁴ De commissie was voorts van mening dat er subsidies verstrekt moesten worden voor specifieke doelen. Naast de reeds bestaande subsidies moest er een subsidie komen voor internationale contacten met gelijkgestemde buitenlandse partijen en organisaties. Een rechtstreekse subsidie die partijen voor ieder gewenst doel konden aanwenden, waaronder het voeren van campagnes, wees de commissie uitdrukkelijk af.¹²⁵ De subsidie zou dan gebruikt worden voor het kwantitatieve aspect van de intermediaire rol, namelijk voor het verkrijgen van stemmen, en niet voor het kwalitatieve aspect dat volgens de commissie nu juist zo van belang was. Een specifieke doeluitkering voor onder meer voorlichting zou daarentegen wel bijdragen aan het goed informeren van de kiezers en daarmee aan het kwalitatieve aspect. Politieke voorlichting kan beschouwd worden als een vorm van propaganda. Partijen brengen hiermee immers hun politieke boodschap over aan kiezers. De commissie benoemde dit niet, maar sprak slechts over het informeren van de kiezers, volgens hen een belangrijke taak van partijen. Een ander argument tegen een algemene subsidie was dat de overheid zich zo weinig mogelijk diende te bemoeien met de politiek en de machtsverhoudingen, waardoor een algemene financiële bijdrage ook vanuit dit oogpunt ongewenst was.¹²⁶ De commissie stelde daarom voor een subsidie te verlenen in de vorm van een doeluitkering, waarbij partijen zelf konden bepalen hoeveel ze wilden besteden aan het ene of juist aan het andere doel.¹²⁷

3.5. De Wet subsidiëring politieke partijen

Anderhalf jaar na het verschijnen van het rapport kwam de regering met een reactie, waarin zij aangaf geen nieuw wetsvoorstel in te dienen.¹²⁸ Een paar jaar later kwam dit voorstel echter alsnog. Minister van Binnenlandse Zaken Hans Dijkstal van de VVD had in 1995 al beloofd op korte termijn een principiële discussie over het subsidiëren van partijen aan te snijden.¹²⁹ Later dat jaar gaf de paarse regering Kok I in een notitie aan de subsidies structureel te willen

---

¹²² *Waarborg van Kwaliteit*, 21.

¹²³ *Waarborg van Kwaliteit*, 41 e.v.

¹²⁴ *Waarborg van Kwaliteit*, 23.

¹²⁵ *Waarborg van Kwaliteit*, 24.

¹²⁶ Dragstra, *Partijfinanciering*, 110-111 en *Waarborg van Kwaliteit*, 24-25.

¹²⁷ *Waarborg van Kwaliteit*, 48-51.

¹²⁸ *Kamerstukken II 1992/1993*, 22 800 VII, nr. 40.

¹²⁹ *Kamerstukken II 1994/1995*, 23 900 VII, nr. 26.

verhogen, omdat partijen anders in financiële problemen zouden komen, en rechtstreekse subsidies in te willen voeren, omdat de regering erkende dat de afstand tussen de partij zelf en de gelieerde instanties in de praktijk eigenlijk niet bestond.¹³⁰

In 1997 werd het wetsvoorstel ingediend. Het voorstel hield in dat er voortaan rechtstreeks subsidie zou worden verleend aan partijen die in de Tweede of Eerste Kamer vertegenwoordigd waren. De subsidie zou voor een beperkt aantal doelen worden verstrekt, waaronder voorlichting en jongerenwerk. De meeste doelen waren niet nieuw, maar wel nieuw was dat de subsidies voortaan rechtstreeks aan de partij zelf zouden worden verstrekt in plaats van aan formeel zelfstandige organisaties. Partijen konden zelf bepalen hoeveel van de subsidie ze aanwendden voor welk doel zolang het één van de wettelijke doelen was, zoals ook de commissie had voorgesteld.¹³¹ De regering besloot verder het systeem van matching funds, dat overigens in 1992 al werd afgeschaft voor de indirecte subsidies, niet terug te laten komen. De inkomsten van partijen hoefden daardoor niet langer voor de helft uit eigen inkomsten te bestaan.¹³² Partijen kregen hierdoor een basisbedrag van omgerekend ongeveer 170.000 euro en daarbij 50.000 euro per Kamerzetel en 1,8 miljoen euro per lid, gedeeld door het aantal leden van alle politieke partijen gezamenlijk. Daarbij kwam nog de subsidie voor het wetenschappelijke instituut en de jongerenorganisatie. Hiervoor gold een basisbedrag van omgerekend 120.000 euro en daar bovenop een bedrag van ruim 12.000 euro per Kamerzetel. Voor de VVD kwam het totale bedrag aan subsidies in de tweede helft van 1999 uit op 615.396 euro. Voor de PvdA was dit iets meer, namelijk 689.644 euro.¹³³ In totaal was er sprake van een verhoging van het subsidiebudget van twintig procent.¹³⁴

In de eerste notitie "Positie en subsidiëring van politieke partijen" had de regering de mogelijkheid om campagneactiviteiten te subsidiëren nog open gelaten.¹³⁵ Zij gaf aan dat dit ertoe zou kunnen leiden dat partijen op een essentieel onderdeel van hun functioneren afhankelijk zouden worden van de overheid. Campagnes zouden echter wel kunnen bijdragen aan het presenteren van politieke keuzes aan – en daarmee het informeren van – de kiezers.¹³⁶ Dit laatste aspect benoemde de commissie ook. In de memorie van toelichting die later verscheen, behoorden waren campagnekosten echter niet subsidiabel. Hierbij werd de volgende toelichting gegeven: 'Wij menen dat subsidiëring van verkiezingscampagnes zal leiden tot een te grote afhankelijkheid van politieke partijen van de rijksoverheid op een zeer essentieel onderdeel van hun functioneren'.¹³⁷ Enkele jaren eerder had de commissie zich ook tegen het financieren van campagneactiviteiten uitgesproken, maar dan op grond van het feit dat dit ten koste zou gaan van het goed informeren van de kiezer en daarmee van het kwalitatieve aspect van de intermediaire rol van partijen. De commissie was daarmee de enige die het subsidiëren van verkiezingscampagnes in verband bracht met deze intermediaire rol. De CDA-fractie in de Tweede Kamer vroeg vervolgens waarom was afgezien van het subsidiëren van campagneactiviteiten, omdat tijdens campagnes op grote schaal met leden en kiezers gecommuniceerd kon worden over beleidsvraagstukken. De fractie zag echter wel in dat een te grote afhankelijkheid van de overheid ongewenst was, met name op het punt van het primaire en elementaire optreden van partijen, namelijk het voeren van campagnes.¹³⁸

¹³⁰ *Kamerstukken II 1995/1996*, 24 688, nr. 1, 5-6, 7-8 en 14.

¹³¹ Zie de memorie van toelichting. *Kamerstukken II 1997/1998*, 25 704, nr. 3, 4.

¹³² Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 171.

¹³³ Artikel 6 eerste t/m derde lid van de Wet subsidiëring politieke partijen en Harm van den Berg en Joep Dohmen, 'Geloof in eigen zuiverheid', *NRC Handelsblad* (27 januari 2000), 8.

¹³⁴ *Kamerstukken II 2000/2001*, 27 422, nr. 1.

¹³⁵ *Kamerstukken II 1995/1996*, 24 688, nr. 1.

¹³⁶ *Kamerstukken II 1995/1996*, 24 688, nr. 1, 9.

¹³⁷ *Kamerstukken II 1997/1998*, 25 704, nr. 3, 4.

¹³⁸ *Kamerstukken II 1997/1998*, 25 704, nr. 5, 15.

Binnen het CDA gaf Kees Klop, werkzaam bij het wetenschappelijk instituut, aan dat het verhogen en uitbreiden van subsidies het vertrouwen van burgers in de politiek kon schaden. Burgers werden op hun eigen verantwoordelijkheid en bijdragen gewezen, terwijl partijen juist aanklopten voor hulp.¹³⁹ Desondanks besloten de leden van de CDA-fractie in te stemmen met het wetsvoorstel, evenals een grote meerderheid van de partijen. De SP-fractie stemde tegen, waarbij ze als reden aangaven dat de overheid zich zo min mogelijk met politieke partijen diende te bemoeien.¹⁴⁰ In de praktijk is vooral het systeem van salarisafdracht belangrijk, waarbij volksvertegenwoordigers hun volledige salaris afdragen aan de partij. Vervolgens krijgen ze er een modaal salaris voor terug.¹⁴¹ De SP kampte daarmee, in tegenstelling tot de meeste andere partijen, niet met een gebrek aan inkomsten. Omdat de SP echter de enige partij was die tegenstemde, werd het voorstel aangenomen en kon het op 1 juli 1999 in werking treden. Rechtstreekse subsidiëring van politieke partijen was daarmee een feit.

In de eenentwintigste eeuw veranderde de houding van de politiek ten opzichte van het verlenen van subsidie voor verkiezingscampagnes. Het was niet langer taboe ervoor te pleiten overheidssubsidies ook voor dit doel aan te wenden. In het volgende hoofdstuk wordt verder op de situatie in de eenentwintigste eeuw ingegaan, waarbij ook de discussies omtrent subsidies en campagneactiviteiten die in deze periode gevoerd werden aan bod komen.

---

¹³⁹ Klop, 'De toekomst van politieke partijen', 527.

¹⁴⁰ *HTK* 1997/1998, 89-6032.

¹⁴¹ De regeling is ingevoerd om geen onderscheid te maken tussen volksvertegenwoordigers en de vrijwilligers van de partij en sluit daardoor goed aan bij de socialistische ideologie van de SP. De regeling krijgt veel kritiek te verduren. Een wetsvoorstel om aan deze praktijk een einde te maken, is echter in 2013 ingetrokken door minister Ronald Plasterk van Binnenlandse Zaken. *Kamerstukken II* 2013/2014, 32 221, nr. 11. Zie ook Paul Bovend'Eert, 'Financiering van politieke partijen. Verbetering van wetgeving dringend gewenst', in: Hansko Broeksteeg en Ronald Tinnevelt (red.), *Politieke partijen als anomalie van het Nederlandse staatsrecht* (Deventer, 2015), 117-137, alhier 133-135.

Hoofdstuk 4: Partijen in de eenentwintigste eeuw: vrije subsidies en nieuwe regelgeving

---

4.1. Meer subsidie en meer regels

De jaren negentig van de vorige eeuw werden afgesloten met het invoeren van de nieuwe Wet subsidiëring politieke partijen, zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden. In dertig jaar tijd was er veel veranderd op het gebied van partijfinanciering. In de eenentwintigste eeuw was de discussie omtrent de financiering van partijen echter nog niet voorbij.

In dit hoofdstuk wordt daarom ingegaan op de discussie in deze periode. De verschillende opvattingen van politieke partijen worden geschetst aan de hand van de wijzigingen die in de Wet subsidiëring politieke partijen zijn aangebracht. De belangrijkste wijzigingen worden in paragraaf 4.2. en 4.3. besproken. In paragraaf 4.4. wordt vervolgens aandacht besteed aan een ander thema: de private financiering. Nu de regels omtrent financiering door de overheid duidelijk zijn, begint er namelijk meer aandacht te komen voor regels omtrent private financiering, in het bijzonder omtrent giften. In 2013 kwam daarom een nieuwe wet tot stand die voor meer openheid in de partijfinanciën moest zorgen. In de laatste paragraaf wordt deze wet behandeld, om te laten zien dat de overheidsbemoediging niet ophoudt bij het verstrekken van subsidies.

4.2. Het einde van de doeluitkeringen

De Wet subsidiëring politieke partijen uit 1999, was geen lang leven beschoren. Nog geen jaar na de totstandkoming bleek dat er al plannen waren om de wet te wijzigen en de subsidie te verhogen, omdat de financiële situatie van partijen daar om vroeg. Daarnaast speelde mee dat de visie van de regering op de functie van politieke partijen veranderd was. In 2002 bood de paarse regering Kok II een notitie aan waarin een aantal voorstellen tot inhoudelijke wijziging van de wet gedaan werd.¹⁴² Een van deze voorstellen was een uitbreiding van de doelen waarvoor subsidie kon worden verleend. De regering gaf aan dat er geen subsidie werd verstrekt voor het rekruteren van politieke functionarissen, terwijl dit toch een kerntaak van politieke partijen was. Daarnaast werd er geen subsidie verstrekt voor het werven van leden, het uitdragen van politieke standpunten en het informeren van de burger. De Wet subsidiëring politieke partijen moest op de schop om deze taken toch te kunnen subsidiëren. In de notitie werd ook verwezen naar het eerdere standpunt van de regering dat verkiezingscampagnes niet voor subsidie in aanmerking zouden komen, omdat dit zou kunnen leiden tot een te grote afhankelijkheid van de overheid op een zeer essentieel onderdeel van het functioneren van partijen.

De regering was nu van mening dat een heroverweging op zijn plaats was, omdat volgens haar het informeren en bewegen van de burger om deel te nemen aan het politieke besluitvormingsproces kerntaken van partijen waren.¹⁴³ Een verruiming van de subsidiabele doelen was noodzakelijk voor partijen om deze taken beter te kunnen uitvoeren. De regering gaf hierbij aan dat de beslissing om verkiezingscampagnes voortaan ook te subsidiëren een kwestie van principiële aard was waarover een weloverwogen beslissing diende te worden genomen. Een ontwikkeling die tot bovenmatige verkiezingsuitgaven zou leiden achtte de regering niet wenselijk. Uit de notitie bleek echter dat de regering dacht dat het zover niet zou komen, aangezien de uitgaven voor verkiezingscampagnes in Nederland nog weinig omvangrijk waren. In 2002 kwam dit bedrag voor alle partijen samen uit op iets meer dan zes

---

¹⁴² *Kamerstukken II 2001/2002, 27 422, nr. 6.*

¹⁴³ *Kamerstukken II 2001/2002, 27 422, nr. 6, 12-15.*

miljoen euro.¹⁴⁴ Het stellen van beperkingen aan de hoeveelheid geld die mag worden uitgegeven aan campagnes werd daarom vooralsnog niet als mogelijkheid gezien. In plaats daarvan werd uitgegaan van de eigen verantwoordelijkheid van partijen.¹⁴⁵ De regering baseerde zich hierbij echter niet op onderzoek en gaf niet aan hoe ze tot deze conclusie gekomen was.

Door de instabiele politieke situatie aan het begin van de eenentwintigste eeuw duurde het lang voordat de notitie een vervolg kreeg. Anderhalf jaar later kwam de reactie van het nieuwe kabinet Balkenende II op de notitie uit 2002 dan toch. De nieuwe regering sloot zich aan bij de vorige wat betreft het subsidiëren van campagneactiviteiten. Minister van Binnenlandse Zaken Johan Remkes van de VVD merkte hierbij op dat partijen subsidies nu al konden aanwenden voor andere partijactiviteiten, waardoor er meer geld overbleef voor verkiezingscampagnes. Campagnes werden daarmee eigenlijk al indirect gesubsidieerd.¹⁴⁶ Dit standpunt van de minister werd al in 1968 verkondigd door het Eerste Kamerlid Piet Boukema, waarover in hoofdstuk twee gesproken is. Verder gaf de regering aan voorstander te zijn van een zo groot mogelijke beleidsvrijheid voor politieke partijen, al zouden de subsidiabele doelen wel in de wet moeten blijven staan met het oog op controle en verantwoording.¹⁴⁷

In november 2004 werd het wetsvoorstel tot aanpassing van de Wet subsidiëring politieke partijen ingediend. In 2005 kreeg dit voorstel een meerderheid in beide Kamers, waardoor het werd aangenomen. De partijen die tegenstemden, de LPF en de Groep Wilders, waren het niet eens met de verhoging van de subsidiegelden die de wet mogelijk zou maken en niet zozeer met het uitbreiden van de subsidiabele doelen.¹⁴⁸ Een inhoudelijke discussie over de vraag of het wenselijk was dat verkiezingscampagnes voortaan gesubsidieerd zouden worden, was er dus niet. Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel in de Eerste Kamer gaf minister Remkes nog eens aan dat partijen eigenlijk al gesubsidieerd werden door zogenaamd 'schuifgedrag'. Hij zei vervolgens 'dat het ook niet meer zinnig is om voor campagnes nog beperkende bepalingen te stellen, wetende hoe het in de praktijk van politieke partijen gaat'.¹⁴⁹ Deze motivering is dus niet principiële van aard, maar is slechts een oplossing die volgens de minister beter aansloot bij de praktijk. De wet trad op 27 juli 2005 in werking. Formeel was er nog sprake van een doeluitkering, omdat de doelen waarvoor subsidie kon worden verleend in de wet genoemd werden, maar feitelijk konden partijen de subsidie vanaf dat moment vrij besteden. Ruud Koole geeft aan dat vrijwel elke uitgave van een partij op de een of andere manier te koppelen valt aan campagneactiviteiten, waardoor de doelen uit de Wet subsidiëring politieke partijen feitelijk overbodig geworden zijn.¹⁵⁰

De wijziging tot het verbreden van de subsidiabele doelen is opvallend te noemen. Enkele jaren eerder was de regering nog van mening dat verkiezingscampagnes niet gesubsidieerd mochten worden en nu werd er in een notitie juist gepleit voor dergelijke subsidies. Des te opvallender is dat de samenstelling van de regering in deze periode hetzelfde was: D66, PvdA en VVD waren in een paar jaar tijd dus van mening veranderd. Dit kwam doordat de regering nu inzag dat campagneactiviteiten kerntaken van politieke partijen waren die niet langer goed konden worden uitgevoerd door de concurrentie van maatschappelijke organisaties die over veel geld beschikten, zoals vakbonden of organisaties als de

---

¹⁴⁴ Kees Brants en Philip van Praag, *Politiek en media in verwarring: de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002* (Amsterdam, 2005), 36.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 15.

¹⁴⁶ *Kamerstukken II 2003/2004*, 27 422, nr. 7, 4-5.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 5.

¹⁴⁸ *HTK 2004/2005*, 3946-3968.

¹⁴⁹ *HEK 2004/2005*, 1445.

¹⁵⁰ Koole, 'Nieuwe regels voor politieke financiën', 52.

Consumentenbond. Deze organisaties bereiken veel mensen en kunnen politieke invloed uitoefenen door te lobbyen. Daarmee concurreren ze met politieke partijen om de aandacht van de burger, aldus de regering.¹⁵¹

De grootste voordelen die de wijziging bood, is dat kerntaken van politieke partijen als het rekruteren van politieke functionarissen en het informeren van burgers gesubsidieerd konden worden. Partijen zouden deze taken hiermee in ieder geval goed moeten kunnen blijven uitoefenen. Daarnaast geeft Laurens Dragstra aan dat met de komst van de wetwijziging de 'merkwaardige tweeslachtigheid' uit de Wet subsidiëring politieke partijen verdwenen is, omdat de eerdere subsidiedoelinden vooral zagen op activiteiten voor leden van de partij, terwijl de grondslag van de subsidie echter het aantal Kamerzetels was, waardoor daar juist werd uitgegaan van het electoraat van de partij. De uitbreiding van de doelen heeft ervoor gezorgd dat nu ook de activiteiten voor kiezers subsidiabel zijn.¹⁵²

Als laatste kwam het uitbreiden van de doelen de inhoudelijke onafhankelijkheid van partijen ten goede. De overheid kon partijen namelijk niet langer sturen door aan te geven waar zij hun geld aan mochten uitgeven, waardoor er van inhoudelijke bemoeienis geen sprake meer was. Dit gegeven raakt aan de principiële vraag in hoeverre partijen afhankelijk van de overheid mogen zijn. Door een zo groot mogelijke onafhankelijkheid neemt de inhoudelijke bemoeienis weliswaar af, maar de grote financiële afhankelijkheid van partijen blijft bestaan. Hoogleraar staatsrecht Douwe Jan Elzinga uit hierop kritiek en bespreekt daarbij het steeds groter wordende afhankelijkheidspercentage van partijen.¹⁵³ Het verruimen van de subsidiabele doelen in combinatie met het verhogen van de subsidiegelden is volgens Elzinga daarmee niet zonder meer een positieve ontwikkeling te noemen. Deze constatering van Elzinga is juist: het mes snijdt van twee kanten. Wel is de waardering van deze ontwikkeling subjectief, waardoor de meningen hierover kunnen verschillen.

Partijen zouden door de hoge subsidiebedragen afhankelijk kunnen worden van de overheid op een essentieel onderdeel van hun functioneren. De regering en het parlement zagen dit risico wel in, maar besloten desondanks dat subsidies voor verkiezingscampagnes mogelijk moesten worden. De voordelen wogen in dit geval op tegen de nadelen. Het verruimen van de subsidiabele doelen, in het bijzonder het creëren van de mogelijkheid om subsidies aan te wenden voor verkiezingscampagnes, had tot slot nog één opmerkelijk aspect. De regering en het parlement praatten over de wetwijziging alsof deze vernieuwend was, terwijl de overheid ondertussen al meer dan veertig jaar lang het uitdragen van politieke boodschappen op de radio en televisie financierde. Het feit dat het verlenen van subsidies voor verkiezingscampagnes als een grote stap werd gezien, terwijl deze vorm van subsidie eigenlijk al sinds de jaren zestig bestond, is daarom op zijn minst opmerkelijk te noemen. Laurens Dragstra geeft dit ook aan. De Commissie subsidiëring politieke partijen merkte dit begin jaren negentig al op, maar pleitte desondanks voor handhaving vanwege de lange historie en gewenning eraan. Daarnaast was de commissie voorstander van rechtstreeks op kiezers in plaats van op partijleden gerichte communicatie, zoals dat door de subsidie bevorderd werd.¹⁵⁴ De redenen voor de regering om deze tegemoetkomingsregeling voor televisieprogramma's in stand te houden, waren waarschijnlijk dezelfde.

De wijziging van de Wet subsidiëring politieke partijen was op dit punt dus niet echt vernieuwend. De wet bracht op andere vlakken echter wel vernieuwing met zich mee. Een van

---

¹⁵¹ *Kamerstukken II 2001/2002*, 27 422, nr. 6, 12-15.

¹⁵² Dragstra, *Partijfinanciering*, 233-234.

¹⁵³ Elzinga, 'Vertegenwoordigende partijdemocratie', 18.

¹⁵⁴ *Waarborg van Kwaliteit*, 42.

de nieuwe voorstellen was het verhogen van het subsidiebedrag, zoals in de volgende paragraaf duidelijk wordt.

4.3. Aanpassing van de subsidiebedragen

Nog geen jaar na de totstandkoming van de Wet subsidiëring politieke partijen bleek uit een overleg van minister van Binnenlandse Zaken Bram Peper van de PvdA met een aantal partijvoorzitters dat deze laatste zorgen hadden over de kwetsbare financiële situatie waarin hun partijen verkeerden. De subsidiebedragen die in 1999 in de wet vast waren gelegd, waarbij partijen een basisbedrag van 170.000 euro kregen en 120.000 bij een wetenschappelijk instituut, waren volgens een aantal van hen te laag. In totaal ging het om ongeveer 10 miljoen gulden voor alle partijen gezamenlijk.¹⁵⁵ Uit een notitie van de regering Kok II bleek dat zij voorlopig echter geen verhoging van de subsidie wilde. Inmiddels was Klaas de Vries van de PvdA Bram Peper opgevolgd als minister van Binnenlandse Zaken. Hij sprak in de nota zijn verbazing uit over het feit dat er zo kort na de inwerkingtreding van de wet alweer gesproken werd over het verhogen van de subsidie. Daarnaast was volgens hem niet duidelijk waarom een verhoging noodzakelijk was.¹⁵⁶ Dit leidde tot een debat in de Tweede Kamer, waarbij de partijen PvdA, D66, GroenLinks en CDA zich uitspraken voor een structurele verhoging van de subsidie, terwijl de VVD, SP en de kleine christelijke partijen er juist tegen waren.¹⁵⁷ De coalitiepartijen verschilden dus van mening. De motieven van de partijen waren niet hetzelfde. Zo waren de SGP en ChristenUnie tegen, omdat zij pleiten voor zo min mogelijk overheidsbemoeienis met politieke partijen. Voor de SP was dit vanwege het stelsel van salarisafdracht, zoals beschreven in hoofdstuk drie. VVD gaf aan het probleem van dalende ledenaantallen wel degelijk in te zien, maar een verhoging van de overheids subsidies niet als oplossing te beschouwen. In plaats daarvan wilde de VVD meer inzetten op giften uit het bedrijfsleven en sponsoring.¹⁵⁸ De rest van de Kamer zag hier echter niets in vanwege de schijn van belangenverstrengeling die dit met zich mee zou kunnen brengen. Dit argument, dat met overheids subsidies de nadelige gevolgen van particuliere financiering zou kunnen worden tegengegaan, werd al eerder door de Commissie subsidiëring politieke partijen genoemd.¹⁵⁹ De PvdA, voorstander van een verhoging, gaf aan dat meer subsidie noodzakelijk was en wanneer dit niet van de overheid zou komen, dan wel van het bedrijfsleven. In deze laatste mogelijkheid zag de partij niets. D66 sloot zich hierbij aan en merkte op dat partijen beter afhankelijk konden zijn van de overheid dan van commercie. Het CDA pleitte voor een verhoging, omdat deze nodig was om de band tussen partijen en burgers te versterken. GroenLinks kwam met een specifieke reden en gaf aan dat er door krapte op de arbeidsmarkt minder tijd was voor vrijwilligers bij partijen en dat het noodzakelijk was te investeren in ICT. De extra kosten die dit met zich meebracht moesten gecompenseerd worden door meer overheids subsidie.¹⁶⁰ Uiteindelijk was een meerderheid voor het verhogen van de subsidies en werd een motie die hierover ging, aangenomen.¹⁶¹

Vanaf 2000 werd vervolgens besloten om de subsidiebedragen in twee stappen te verhogen. In dat jaar bestond ruim een kwart van de totale inkomsten van partijen uit overheids subsidies.¹⁶² Aanvankelijk met vijftig procent tot omgerekend 6,8 miljoen euro,

---

¹⁵⁵ *Kamerstukken II 2000/2001*, 27 422, nr. 1.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Kamerstukken II 2000/2001*, 27 422, nr. 5, 2-6.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 2-3.

¹⁵⁹ *Waarborg van Kwaliteit*, 23.

¹⁶⁰ *Kamerstukken II 2000/2001*, 27 422, nr. 5 en *HTK 1999/2000*, 2828-2830.

¹⁶¹ *Kamerstukken II 2000/2001*, 27 422, nr. 2

¹⁶² Dragstra, *Partijfinanciering*, 204.

daarna tot ongeveer negen miljoen euro in 2002. Opvallend daarbij was dat vooral het bedrag voor de brede doeluitkering werd verhoogd. Het bedrag dat was gereserveerd voor wetenschappelijke instituten en jongerenorganisaties werd nauwelijks verhoogd. De regering gaf aan dat de wet een duidelijke bestedingsvrijheid kent en een verhoging van het subsidiebudget niet automatisch betekent dat de bedragen voor wetenschappelijke instituten en jongerenorganisaties evenredig moeten worden verhoogd. In dit geval was de subsidieverhoging voornamelijk bedoeld voor het ondersteunen van de algemene activiteiten van politieke partijen, waardoor alleen een verhoging van de brede doeluitkering nodig was.¹⁶³ Toen de wetwijziging naar de Tweede Kamer gestuurd werd, was de motivering van het kabinet kort. In eerdere betogen voor overheids subsidie werd door voorstanders vaak uitgebreid ingegaan op de belangrijke positie van partijen als schakel tussen de burger en de overheid. Dit rechtvaardigde het subsidiëren van politieke partijen. Bij het verhogen van de subsidie bleef het echter bij de opmerking dat de contributie-inkomsten van partijen waren gedaald en dat er meer overheids subsidie voor in de plaats moest komen.¹⁶⁴ Bij de stemmingen in beide Kamers valt op dat de fractie van de VVD toch voor de verhoging stemde, ondanks eerdere kritiek. De VVD bleek echter geen principiële bezwaren te hebben tegen het verhogen van de subsidiegelden, maar destijds vooral kritiek te hebben gehad op de suggestie die in de motie gewekt werd dat de verhoging bedoeld was om sponsoring tegen te gaan.¹⁶⁵ De SP, SGP en ChristenUnie stemden wel in beide Kamers tegen.¹⁶⁶ Omdat deze partijen geen meerderheid hadden, kon de verhoging in 2002 worden doorgevoerd.

In 2004 volgde opnieuw een structurele verhoging van de subsidiegelden met vijftig procent, ongeveer vijf miljoen euro. De motivering van de regering Balkenende II was vrijwel dezelfde als die van de regering Kok II bij de eerdere verhoging in 2002. Weer waren de dalende contributie-inkomsten en de kwetsbare financiële positie van partijen de belangrijkste reden voor het verhogen van de subsidies.¹⁶⁷ Dit kwam de regering op flinke kritiek te staan. Niet alleen van de Kamerfracties van de SGP, SP en ChristenUnie – die bij de eerdere verhoging ook tegenstander waren – maar ook van de Raad van State.¹⁶⁸ De drie partijen uitten met name hun zorgen dat partijen door de verhoging te afhankelijk van de overheid zouden worden.¹⁶⁹ De Raad van State gaf aan dat de regering het probleem, waarvoor het verhogen van de subsidies een oplossing moest bieden, onvoldoende beschreven had. De regering moest daarom veel dieper ingaan op de maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen jaren en de rol die politieke partijen hierin speelden. Daarnaast bleek uit de motivering onvoldoende waarom een verhoging van vijftig procent van het totale subsidiebudget noodzakelijk was.¹⁷⁰ Laurens Dragstra sluit zich aan bij de Raad van State en geeft aan dat de verhoging zijns inziens voornamelijk is voortgekomen uit klachten van verschillende partijvoorzitters over de slechte financiële situatie van hun partij, waarna zij ervoor gezorgd hebben dat ‘hun’ Kamerleden en ministers met het wetsvoorstel kwamen. De partijen stellen hiermee feitelijk hun eigen subsidie vast.¹⁷¹ De discussie over overheids subsidies, die voortkomt uit de grotere discussie over de intermediaire rol van

---

¹⁶³ *Kamerstukken I 2001/2002*, 27 894, nr. 225b, 2-3.

¹⁶⁴ Dragstra, *Partijfinanciering*, 201.

¹⁶⁵ Dragstra, *Partijfinanciering*, 198.

¹⁶⁶ *HTK 2001/2002*, 3085-3111 en 3154-3155 en *HEK 2001/2002*, 1418-1435.

¹⁶⁷ *Kamerstukken II 2004/2005*, 29 869, nr. 3, 4-5.

¹⁶⁸ *Kamerstukken II 2004/2005*, 29 869, nr. 6, 2 en *HTK 2004/2005*, 3948-3954.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Kamerstukken II 2004/2005*, 29 869, nr. 4, 2-4.

¹⁷¹ Dragstra, *Partijfinanciering*, 228.

politieke partijen en de plaats die zij innemen in de parlementaire democratie, lijkt hier dus uitgedraaid op een praktische discussie.

Op 30 juni 2005 trad de wet in werking die de verhoging van de subsidiegelden moest bewerkstelligen. Het bedrag dat jaarlijks aan subsidies werd verstrekt, kwam daarmee vanaf dit jaar uit op 15 miljoen euro. Dit bedrag valt onder de begroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.¹⁷² Sinds de invoering van de Wet subsidiëring politieke partijen in 1999 was het budget in zes jaar tijd daarmee ongeveer verdrievoudigd.¹⁷³ De subsidiebedragen waren in 2005 echter voorlopig wel op een hoogtepunt. In 2008 kwam de regering Balkenende IV met een nieuw wetsvoorstel om de wet wederom te wijzigen. Dit keer werd echter voorgesteld om de subsidiebedragen te verlagen, omdat dit een grote lastenverlichting voor de schatkist op zou leveren. Over 2009 zou het gaan om een verlaging van 1,27 procent. Over 2010 3,88 procent en over 2011 1,39 procent.¹⁷⁴ Dit voorstel sloot aan bij de visie van de ChristenUnie, die deel uitmaakte van de coalitie en bij de vorige verhoging tegen had gestemd.¹⁷⁵ Het wetsvoorstel werd in de Tweede Kamer met wisselende gevoelens ontvangen. De CDA-fractie gaf aan niet enthousiast te zijn en het wetsvoorstel een nogal willekeurige bezuiniging te vinden. Ook GroenLinks keerde zich tegen de bezuinigingen. De SP daarentegen, die in eerdere jaren al kritisch was over de verhoging van de subsidiegelden, was juist positief.¹⁷⁶ De SGP en ChristenUnie, eveneens tegenstemmers bij eerdere voorstellen tot verhoging, reageerden voornamelijk verbaasd op de aangekondigde verlaging. De fractie van de ChristenUnie vroeg zich daarbij af of de argumenten die de regering enkele jaren terug nog had genoemd voor verhoging van de subsidies niet meer golden.¹⁷⁷ Opvallend was dat de ChristenUnie coalitiepartij was en dus kritiek leverde op een voorstel dat afkomstig was van bewindspersonen van de eigen partij. De regering antwoordde door aan te geven dat partijen nog steeds een belangrijke rol in de representatieve democratie vervulden en dat de verlaging van de subsidie hier niet aan af deed. Omdat ook op andere terreinen werd bezuinigd, was het niet goed verdedigbaar de partijen hiervan uit te zonderen.¹⁷⁸ De reden voor verlaging van de overheidssubsidies was daarmee simpelweg een bezuiniging. In tegenstelling tot de eerdere verhoging in 2005 werd er deze keer wel stilgestaan bij de belangrijke rol die politieke partijen vervulden. De maatregel die uiteindelijk genomen werd, was echter niet principieel van aard.

In het voorjaar van 2016 vond opnieuw een gesprek plaats tussen de PvdA, VVD en het CDA en de minister van Binnenlandse Zaken Ronald Plasterk van de PvdA. Voor dit jaar is er ongeveer 16,5 miljoen euro beschikbaar.¹⁷⁹ De partijen gaven aan in financiële nood te verkeren en daarom graag zien dat het subsidiesysteem wordt aangepast. Het variabele deel van de subsidie dat bepaald wordt door het aantal leden, zou lager moeten worden en in plaats daarvan zou een hogere basissubsidie verstrekt moeten worden. Dit heeft echter nog niet tot resultaat geleid: niet alleen de SP reageerde sceptisch, ook binnen de eigen fracties was terughoudendheid uit angst voor een slecht imago bij de kiezers. Partijen willen namelijk niet

---

¹⁷² Koole, 'Nieuwe regels', 52.

¹⁷³ Dragstra, *Partijfinanciering*, 242.

¹⁷⁴ *Kamerstukken II* 2008/2009, 31 906, nr. 3, 1-3.

¹⁷⁵ *Kamerstukken II* 2010/2011, 32 752, nr. 3, 20.

¹⁷⁶ *Kamerstukken II* 2008/2009, 31 906, nr. 5, 1-2.

¹⁷⁷ *Kamerstukken II* 2008/2009, 31 906, nr. 6, 2-3.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Rijksoverheid, 'Ontvangen politieke partijen giften en subsidies'

<<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/democratie/vraag-en-antwoord/ontvangen-politieke-partijen-giften-en-subsidies>> [geraadpleegd op 15 juli 2016].

te boek staan als 'subsidieverslaafde'.¹⁸⁰ Het argument dat gebruikt werd is wederom hetzelfde als in de voorafgaande jaren. Dit keer is echter geen sprake van een eenvoudige verhoging, maar van een voorstel tot aanpassing van het systeem. Waar dit toe leidt, moet nog blijken.

Het verhogen en verlagen van de subsidies was geen nieuw fenomeen. In de jaren tachtig moest de regering ook flink bezuinigen, waardoor de subsidies destijds met bijna dertig procent verlaagd werden. Daarvoor waren de subsidies juist sterk gestegen.¹⁸¹ In de eenentwintigste eeuw vonden er dus ook verschillende verhogingen en verlagingen plaats en zijn de discussies erover nog altijd gaande. Contributies blijven echter de belangrijkste inkomstenbron voor partijen, zo ontving de PvdA in 2013 ruim 5 miljoen euro aan contributies tegenover 3,6 miljoen euro aan subsidies en ruim 96.000 euro aan giften. Ook voor de meeste andere partijen geldt dat contributies de grootste inkomstenbron zijn.¹⁸²

De subsidieaanpassingen gingen tot 2016 niet gepaard met een principiële discussie over de wenselijkheid van overheidssubsidies en de rol die politieke partijen dienden te vervullen. Vrijwel alle politieke partijen waren het erover eens dat overheidssubsidies nodig waren.¹⁸³ Ook in de samenleving was weinig aandacht voor de discussie die in de politiek gevoerd werd. De subsidies zijn daarmee – ondanks kleinere discussies over de hoogte ervan – gemeengoed geworden.

4.4. Transparantie: nieuwe regels omtrent private financiering

De overheid is zich in de jaren zestig met politieke partijen gaan bemoeien door subsidies te verlenen. Sindsdien is de overheidssteun flink uitgebreid. De overheidsbemoeienis hield echter niet op bij de subsidies, maar strekte zich vanaf de late twintigste en vroege eenentwintigste eeuw ook uit over een ander terrein: giften en sponsoring. Tijdens de verzuiling waren giften uit het bedrijfsleven heel normaal. Deze inkomstenbron droogde volgens Ruud Koole echter tijdens de ontzuiling op.¹⁸⁴ Rond 2000 ontstond hernieuwde aandacht voor deze private financiering, omdat het een mogelijk alternatief zou kunnen zijn voor contributie-inkomsten. De regels omtrent deze vorm van financiering werden in deze periode aangescherpt.

De Commissie subsidiëring politieke partijen sprak zich in haar rapport uit 1991 al uit over giften aan politieke partijen. De commissie gaf aan in principe niet tegen een dergelijke vorm van financiering te zijn, omdat giften een teken konden zijn van de maatschappelijke verankering van partijen. Wel pleitte de commissie voor meer openbaarheid.¹⁸⁵ Bij het voorbereiden van een wetsvoorstel uit 1994 dat giften aan partijen wilde reguleren en voor meer openbaarheid wilde zorgen, kwam er van de kant van politieke partijen echter zoveel kritiek dat besloten werd het voorstel voorlopig niet in te dienen.¹⁸⁶ In 1999 werd in de Wet subsidiëring politieke partijen vervolgens een artikel opgenomen waarin stond dat giften van rechtspersonen boven de 10.000 gulden openbaar gemaakt moesten worden.¹⁸⁷ De regeling kende echter geen sanctie, waardoor partijen onbestraft bleven als ze hun verplichtingen niet nakwamen.

---

¹⁸⁰ Dion Mebius, 'Pvda, CDA en VVD in geldnood door krimp', *de Volkskrant* (3 mei 2016), 1 en Dion Mebius, 'Partij zoekt geld (van de leden komt het niet)', *de Volkskrant* (3 mei 2016), 10-11.

¹⁸¹ Koole, *Moderne kaderpartij*, 208.

¹⁸² Bovend'Eert, 'Financiering van politieke partijen', 132.

¹⁸³ Een uitzondering hierop is de PVV, die voor afschaffing van overheidssubsidies pleit.

¹⁸⁴ Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 156-157.

¹⁸⁵ *Waarborg van kwaliteit*, 44.

¹⁸⁶ Dragstra, *Partijfinanciering*, 342-343.

¹⁸⁷ *Kamerstukken I 1998/1999*, 25 704, nr. 65c, 17.

In de jaren negentig kwam de eerste discussie over het reguleren van giften dus op gang, maar veel was er nog niet geregeld. In de eenentwintigste eeuw veranderde dit. Door de uitspraak van Pim Fortuyn in februari 2002 dat zijn partij Leefbaar Nederland voor acht miljoen gulden aan anonieme giften uit de vastgoedwereld had gekregen, kwam de discussie over regels omtrent giften in een stroomversnelling.¹⁸⁸ In een notitie uit 2002 deed de regering Kok II vervolgens een aantal voorstellen tot inhoudelijke wijziging van de Wet subsidiëring politieke partijen. Naast het verruimen van de subsidiabele doelen was dit onder meer het aanscherpen van de regelgeving omtrent giften en sponsoring, om de transparantie te vergroten.¹⁸⁹ Anderhalf jaar later kwam de reactie van de nieuwe regering Balkenende II die, evenals de vorige, voorstander was van meer openbaarheid.¹⁹⁰ Na meerdere voornemens om het voorstel bij de Tweede Kamer in te dienen, gebeurde dit pas in april 2011. Deze trage gang van zaken leidde tot kritische opmerkingen van *Group of State against corruption* (GRECO), onderdeel van de Raad van Europa. In 2008 verscheen een evaluatierapport over partijfinanciering waarin kritiek werd geleverd op het gebrek aan regulering van giften en sponsorbijdragen in Nederland. Zo werd geconstateerd dat de burger onvoldoende toegang had tot informatie over partijinkomsten en er nauwelijks of geen beperkingen werden opgelegd aan de herkomst of hoogte van giften. Hoewel de regering Balkenende IV deze kritiek onderschreef, was de situatie in 2010 nog niet verbeterd. GRECO concludeerde daarom dat de voortgang teleurstellend was.¹⁹¹

De nieuwe Wet financiering politieke partijen kwam uiteindelijk toch tot stand. Nadat het voorstel in 2011 werd ingediend, trad het uiteindelijk op 1 mei 2013 in werking, waarmee het de Wet subsidiëring politieke partijen verving. Slechts de PVV-fractie stemde tegen.¹⁹² De PVV kent namelijk geen leden en heeft daarmee niet alleen geen contributie-inkomsten, maar ontvangt ook geen overheidssubsidie, aangezien de subsidie gekoppeld is aan het ledenaantal van partijen. De keuze om geen subsidie te ontvangen heeft te maken met de houding van de PVV ten opzichte van 'Den Haag'; de PVV zet zich namelijk af tegen de bestaande politieke elite en wijst overheidssubsidies in het algemeen af, omdat de partij dit een vorm van ongewenste overheidsbemoediging vindt. De partij is daarmee afhankelijk van andere vormen van financiering, zoals giften en sponsoring. De PVV zag de nieuwe wet als een 'anti PVV-wet', omdat de financiers van de partij niet langer anoniem konden blijven en zich daardoor belemmerd zouden voelen in het doen van giften. In de praktijk blijkt dat de PVV de wet omzeilt, waardoor nog altijd onduidelijk is door wie de partij gefinancierd wordt.¹⁹³

In de Wet financiering politieke partijen is een aantal stappen richting meer transparantie gemaakt. Zo geldt de plicht tot openbaarmaking van giften nu ook voor particulieren en sponsoring en zijn er sancties aan niet-naleving verbonden. De belangrijkste kritiek van de fracties van PvdA en SP richtte zich op het feit dat de regeling alleen voor landelijke partijen geldt en er geen maximum aan giften is opgenomen. Verder was de PvdA, naast de VVD, D66, ChristenUnie en het CDA kritisch, omdat er geen onafhankelijk toezicht op de naleving van de wet is. Deze taak is namelijk bij het ministerie van Binnenlandse Zaken ondergebracht. Paul Bovend'Eert onderschrijft de kritiek vanuit zijn constitutionele benadering.¹⁹⁴ In de media was enige aandacht voor de nieuwe wet. Met name de positie van

---

¹⁸⁸ Dragstra, *Partijfinanciering*, 198 en 336.

¹⁸⁹ *Kamerstukken II 2001/2002*, 27 422, nr. 6, 18-19, 22, 24.

¹⁹⁰ *Kamerstukken II 2003/2004*, 27 422, nr. 7.

¹⁹¹ Algemene Rekenkamer, *Rapport financiering*, 19.

¹⁹² *HTK 2011/2012*, 32 752, nr. 71, item 13.

¹⁹³ Bovend'Eert, 'Financiering van politieke partijen', 118 en Wilmer Heck, 'Financier van PVV wordt openbaar', *NRC Next* (29 maart 2011), 10-11.

¹⁹⁴ Bovend'Eert, 'Financiering van politieke partijen', 129-131.

de PVV, die fel tegenstander van het openbaar maken van giften was, werd belicht.¹⁹⁵ Van uitgebreide discussies was geen sprake; de algehele stemming was positief.

Het vaststellen van nieuwe regels omtrent giften en sponsoring bleek geen eenvoudig proces. Hoewel jaren lang weinig nieuws leek te gebeuren, werd er achter de schermen gewerkt aan een nieuwe wet. Deze wet hoeft niet te betekenen dat de discussie over financiering afgelopen is. Het bevorderen van transparantie is niet alleen een Nederlandse ontwikkeling, maar is ook in andere westerse landen merkbaar. De Nederlandse politiek was er – mede door internationale druk – van overtuigd dat de financiering van politieke partijen transparanter moest. Het reguleren van de private financiering van partijen sluit goed aan bij de trend van de overheid en politiek om de bemoeienis met de financiering van partijen vanaf de jaren zestig steeds verder te vergroten. Het reguleren van deze vorm van financiering past hier goed bij. De motivatie voor de steeds verder strekkende bemoeienis is vanaf de jaren zestig echter wel veranderd. Waar subsidies in eerste instantie werden ingevoerd om de positie van partijen te versterken en ze financieel minder kwetsbaar te maken, ging het reguleren van de private financiering vooral om het zorgen voor meer transparantie. Overheidssubsidies worden inmiddels – op een enkele partij na – algemeen geaccepteerd. De overheid ziet nu voor zichzelf een taak weggelegd in het bevorderen van transparantie.

---

¹⁹⁵ Zie onder meer Wilmer Heck, 'Financier van PVV wordt openbaar', *NRC Next* (29 maart 2011), 10-11.

Conclusie

In de hoofdstukken stond de politieke discussie over de wenselijkheid van overheidssubsidies aan politieke partijen tussen 1945 en het heden centraal. Deze scriptie heeft laten zien dat de meningen in de politiek over dit onderwerp door de tijd heen sterk verschilden. Waar aanvankelijk vrijwel unaniem negatief over het verlenen van een dergelijke vorm van overheidssteun gedacht werd, verschoof de opinie langzaam en werd het subsidiëren van partijen steeds noodzakelijker geacht. Inmiddels zijn overheidssubsidies als bron van partijinkomsten niet meer weg te denken.

De reden voor deze verandering in het denken over overheidssubsidies is voornamelijk gelegen in de financiële situatie van politieke partijen. Deze situatie is vanaf de tweede helft van de jaren zestig verslechterd. De roep vanuit partijen om overheidsgeld kwam daardoor in deze tijd voor het eerst voor. Dit betekende echter niet dat partijen onmiddellijk voorstander waren van een hoge en brede overheidssubsidie. In de jaren zeventig en tachtig, toen de eerste echte subsidieregelingen tot stand kwamen, was rechtstreekse subsidiëring nog een brug te ver. Het verlenen van overheidssteun aan partijen was in deze tijd nog een nieuw fenomeen, waar met het oog op de relatie tussen partijen en de overheid voor gewaarschuwd werd. Een politieke meerderheid was bang voor een te grote overheidsbemoeyenis met politieke partijen. Door de subsidie alleen indirect te verstrekken, wilde de regering voorkomen dat de band tussen politieke partijen en de overheid te nauw zou worden. Daarnaast was nog niet iedereen in het parlement overtuigd van de noodzaak partijen financieel bij te staan. Tot slot speelde de angst voor imagooverlies bij burgers mee, omdat partijen zichzelf via het parlement subsidies konden toebedelen. Rond 2000 veranderde dit: de ledenaantallen bleven dalen, waardoor de financiële situatie nijpender werd. Er werd daardoor besloten de subsidiebedragen te verhogen en de subsidiabele doelen uit te breiden. Omdat overheidssubsidies inmiddels als vanzelfsprekend werden gezien, leidde dit niet tot veel discussie. De angst voor een slecht imago bij kiezers was daarmee echter niet verdwenen, zoals in 2016 in de Volkskrant bleek.

Verder is in deze scriptie geconstateerd dat de argumenten in de discussie over overheidssubsidies door de jaren heen nauwelijks zijn veranderd. Ten tijde van de eerste discussies in de jaren zestig vormde de kwetsbare financiële situatie van partijen het belangrijkste argument voor subsidiëring. Vandaag de dag is dit nog altijd zo. Het belangrijkste argument tegen subsidiëring ging al in de jaren zestig over de angst voor een te grote overheidsbemoeyenis en het feit dat de onafhankelijkheid van partijen in gevaar zou komen. Dit staat in de huidige discussie nog altijd centraal. De reden dat er op het gebied van overheidssubsidies toch veel veranderd is sinds de jaren zestig, komt doordat er aan de argumenten een verschillend gewicht wordt gehangen door de jaren heen. Ook dit is voornamelijk te verklaren vanuit de financiële positie van partijen: hun situatie blijft verslechteren, waardoor de financiële noodzaak van subsidie groter wordt en dit argument meer naar boven komt.

Opvallend is dat de intermediaire positie van partijen in beide argumenten naar voren komt. De groter wordende overheidssteun in de vorm van subsidies heeft er aan bijgedragen dat politieke partijen steeds meer als een verlengstuk van de overheid worden gezien, in plaats van als een schakel tussen de burger en de overheid. Critici geven daardoor aan dat het beeld van de politieke partij als intermediair door de toenemende overheidssubsidies is verzwakt.¹⁹⁶ Tegelijkertijd vormde deze intermediaire rol van partijen juist een belangrijke reden voor het

---

¹⁹⁶ Zie bijvoorbeeld Elzinga, 'Partijdemocratie', 18-19 en Koole, 'Ledenpartijen of staatspartijen?', 156-157.

toekennen van overheidssubsidie. Het idee hierachter was volgens voorstanders dat overheidssteun de positie van politieke partijen zou kunnen versterken.

In deze scriptie is verder in het bijzonder ingegaan op de discussie over de wenselijkheid om de overheidssubsidie voor verkiezingscampagnes aan te wenden. De reden dat hiervoor is gekozen, is gelegen in het feit dat het voeren van campagne een kerntaak van politieke partijen is. Het verlenen van subsidie voor dit doeleinde heeft daardoor grote consequenties, omdat de overheid daarmee politieke propaganda financiert en partijen financieel van haar afhankelijk maakt. De meningen in het parlement over dit onderwerp – evenals over overheidssubsidies in het algemeen – verschilden door de jaren heen. Een aantal zaken heeft meegespeeld. Bij het invoeren van de tegemoetkoming voor productiekosten in 1962 werd het argument gebruikt dat de televisie een kostbaar medium was, waarvoor overheidssteun geboden was om iedere partij de mogelijkheid te geven van de zendtijd gebruik te maken. Vervolgens is de regeling lang in stand gebleven, mede vanwege gewenning eraan.¹⁹⁷Voor het toestaan van het subsidiëren van verkiezingscampagnes ligt het iets anders. Toen dit in 2005 mogelijk gemaakt werd, waren subsidies inmiddels zo vanzelfsprekend geworden dat er maar weinig discussie over gevoerd werd. Het gevaar van een te grote overheidsbemoediging werd niet langer zo belangrijk geacht. Daarnaast speelde in deze tijd mee dat veel partijen bang waren voor belangenverstremming vanuit het bedrijfsleven. Ook de commissie subsidiëring politieke partijen had eerder aangegeven afhankelijkheid van particuliere geldschieters niet wenselijk te vinden. Door een bredere en hogere overheidssubsidie zou er minder private financiering nodig zijn. Verder gaf de regering aan dat partijen bij het voeren van campagne beter zouden moeten kunnen concurreren met maatschappelijke organisaties, waardoor extra geld gerechtvaardigd was. Als laatste heeft het feit dat politieke partijen feitelijk hun eigen subsidie vast kunnen stellen, invloed. De financiële situatie van partijen is sinds de jaren zestig verslechterd, waardoor een vrij besteedbare overheidssubsidie hen goed uitkomt. Via het parlement kunnen ze dit daadwerkelijk realiseren.

Deze scriptie heeft vooral een historisch overzicht willen geven van hoe er in de politiek over overheidssubsidies werd gedacht in de afgelopen zeventig jaar. Tot dusver vond er in de literatuur vooral een normatief-juridische discussie plaats, waarbij de vraag werd gesteld of overheidssubsidie wenselijk is. De historische literatuur die er op dit gebied was, was niet toegespitst op deze verandering in het denken. Daarnaast was er nog nauwelijks iets geschreven over de discussie om subsidies voor campagneactiviteiten aan te wenden. Deze scriptie heeft daar verandering in gebracht. Verder onderzoek zou zich logischerwijs kunnen richten op de vervolgvraag: waartoe leiden deze ontwikkelingen? Die vraag is cruciaal voor de toekomst van de Nederlandse democratie, waarin politieke partijen op dit moment nog centraal staan. Is dit in de toekomst nog wel zo, nu partijen steeds moeilijker aan private financiële middelen kunnen komen? Wat gebeurt er wanneer partijen afhankelijker worden van giften en sponsoring? Daarnaast zou vervolgonderzoek zich specifiek kunnen richten op de ontwikkelingen binnen een politieke partij. Met name de bijzondere positie die de SP en PVV innemen op het gebied van financiering en de gevolgen die dit heeft voor hun standpunt kan verder onderzocht worden. Op die manier kan een duidelijke verklaring worden gevonden voor de positie die partijen innemen binnen dit onderwerp door de jaren heen. Dit verschilt namelijk per partij.

Tot slot zijn de twee belangrijkste thema's binnen het onderwerp partijfinanciering in het laatste hoofdstuk bij elkaar gebracht: bij de discussie over overheidssubsidies werd het argument gebruikt dat subsidies belangenverstremming vanuit het bedrijfsleven en

---

¹⁹⁷ Tot deze conclusie kwam de Commissie subsidiëring politieke partijen. *Waarborg van Kwaliteit*, 42-43.

afhankelijkheid van particuliere geldschietters zouden kunnen voorkomen. Dit is tevens het doel van de nieuwe regelgeving op het gebied van transparantie. Overheidssubsidies hebben grote niet door iedereen gewenste gevolgen voor de positie van politieke partijen, maar kunnen tegelijkertijd een bijdrage leveren aan het bevorderen van transparantie. De materie is daarmee complex. Een ding is in ieder geval zeker: het laatste woord is er nog niet over gezegd.

Bibliografie

Literatuur

- Bakvis, Herman, *Catholic Power in the Netherlands* (Montreal, 1981).
- Bornewasser, Hans, *Katholieke Volkspartij 1945-1980; Bd 1: Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen, 1995).
- Bornewasser, Hans, *Katholieke Volkspartij 1945-1980; Bd 2: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen, 2000).
- Bosmans, Jac en Van Kessel, Alexander, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam, 2011).
- Bovend'Eert, Paul en Kummeling, Henk, *Het Nederlandse parlement* (Deventer, 2014).
- Brants, Kees en Van Praag, Philip, *Politiek en media in verwarring: de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002* (Amsterdam, 2005).
- Broeksteeg, Hansko en Tinnevelt, Ronald (red.), *Politieke partijen als anomalie van het Nederlandse staatsrecht* (Deventer, 2015).
- Dragstra, Laurens, *Enige opmerkingen over partijfinanciering: de regelgeving voor publieke en private financiering van politieke partijen in Nederland en Duitsland nader bekeken en beoordeeld* (Nijmegen, 2008).
- Drysch, Thomas, *Parteienfinanzierung. Österreich, Schweiz, Bundesrepublik Deutschland* (Wiesbaden, 1998).
- Elzinga, Douwe Jan, *De politieke partij en het constitutionele recht* (Nijmegen, 1982).
- Elzinga, Douwe Jan, 'De toekomst van de vertegenwoordigende partijdemocratie', in: Hans Engels en Van Kersbergen, Kees, Lucardie, Paul en Ten Napel, Hans-Martien, *Geloven in macht. De christen-democratie in Nederland* (Amsterdam, 1993).
- Engels, Hans en Nap, Mentko, *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende Democratie* (Deventer, 2004), 1-27.
- Van Kersbergen, Kees, Lucardie, Paul en ten Napel, Hans-Martien, *Geloven in macht. De christendemocratie in Nederland* (Amsterdam, 1993).
- Koole, Ruud, 'Politieke partijen: de leden en het geld', in: *Jaarboek 1981 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1982).
- Koole, Ruud, 'Partijfinanciën en bedrijfsleven', in: *Jaarboek 1984 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1985), 108-125.
- Koole, Ruud, Lucardie, Paul en Voerman, Gerrit, *40 Jaar vrij en verenigd. Geschiedenis van de VVD partijorganisatie* (Houten, 1988).
- Koole, Ruud, 'De arme VVD. Partijfinanciën in historisch perspectief', in: *Jaarboek 1989 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1990), 60-75.
- Koole, Ruud, *De opkomst van de moderne kaderpartij* (Utrecht, 1992).
- Koole, Ruud, 'Ledenpartijen of staatspartijen? Financiën van Nederlandse politieke partijen in vergelijkend en historisch perspectief', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 1997), 156-182.
- Koole, Ruud, 'Partijfinanciën in Nederland: ontwikkelingen en regelgeving', in: Rudy Andeweg en Thomassen, Jacques, *Democratie doorgelicht: het functioneren van de Nederlandse democratie* (Leiden, 2011), 221-238.
- Lucardie, Paul, 'Partijen in de penarie: hoe de pijlers van ons politiek bestel in financiële nood geraken', in: Jan Reijntjes en Huub Spoormans, *Zijn politici te koop? Over de financiering van Politieke Partijen* (Deventer, 2003), 15-27.
- Lucardie, Paul en Voerman, Gerrit, 'Kroniek 2007. Overzicht van de partijpolitieke

- gebeurtenissen van het jaar 2007', in: Gerrit Voerman (red.), *Jaarboek 2007 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen, 2009), 3-71, alhier 53-58.
- Lucardie, Paul en Voerman, Gerrit, 'Democratie binnen partijen', in: Rudy Andeweg en Jacques Thomassen, *Democratie doorgelicht: Het functioneren van de Nederlandse democratie* (Leiden, 2011), 185-201.
- Perquin, Wouter, 'Subsidie aan politieke partijen', *Politiek* 22 (1968), 38-42.
- Perry, Jos, Zweers, Louis en Brinkman, Maarten, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland, 1894-1994* (Amsterdam, 1994).
- Reijntjes, Jan, 'Riskante financiering van politieke partijen: Ook in Nederland een probleem?', in: Jan Reijntjes en Huub Spoormans, *Zijn politici te koop? Over de financiering van Politieke Partijen* (Deventer, 2003), 3-14.
- Spoormans, Huub, 'De veranderende wereld van politieke partijen en hun financiën', in: Jan Reijntjes en Huub Spoormans, *Zijn politici te koop? Over de financiering van Politieke Partijen* (Deventer, 2003), 29-39.
- Voerman, Gerrit, 'De politieke partij tussen staat en maatschappij', in: Hans Engels en Mentko Nap, *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie*, (Deventer, 2004), 37-60.
- Voerman, Gerrit, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen' *BMGN–Low Countries Historical Review* 120:2 (2005), 226-269.
- Voerman, Gerrit en Van Schuur, Wijbrandt, 'De Nederlandse politieke partijen en hun leden (1945-2010)', in: Rudy Andeweg en Jacques Thomassen, *Democratie doorgelicht: Het functioneren van de Nederlandse democratie* (Leiden, 2011), 203-220.
- Voerman, Gerrit, 'Over het voortbestaan van de politieke partij: Vragen aan de commissie Noten', *Socialisme & Democratie* 11/12 (2012), 53-59.
- Wijffjes, Huub, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000: beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam, 2004).

Bronnen

- 'Geen partij-subsidie', *Leeuwarder Courant* (20 november 1965), 2.
- 'KVP-afdeling: subsidie voor partijen', *De Telegraaf* (12 januari 1966), 9.
- 'Subsidie voor partijen?', *Nederlands Dagblad* (24 februari 1969), 1.
- Algemene Rekenkamer, *Rapport Financiering politieke partijen* (Den Haag, 2011).
- Van den Berg, Harm en Dohmen, Joep, 'Geloof in eigen zuiverheid', *NRC Handelsblad* (27 januari 2000), 8.
- Boukema, Piet, 'Overheidssubsidie aan politieke partijen', *Nederlandse Gedachten* 28:36 (1968), 6-7.
- Commissie Subsidiëring Politieke Partijen, *Waarborg van kwaliteit: een rapport van de Commissie subsidiëring politieke partijen* (Den Haag, 1991).
- Elzinga, Douwe Jan, 'Overheidssubsidiëring van politieke partijen als principieel probleem', *Socialisme & Democratie* 3 (1979), 121-127.
- Gans, Jacques 'Subsidie voor politieke partijen', *De Telegraaf* (18 maart 1966), 5.
- Heck, Wilmer, 'Financier van PVV wordt openbaar', *NRC Next* (29 maart 2011), 10-11.
- Klop, Kees, 'De toekomst van politieke partijen', *Christen Democratische Verkenningen* 11 (1995), 522-531.
- Koole, Ruud, 'Nieuwe regels voor politieke financiën', *Socialisme & Democratie* 7/8 (2008), 46-59.
- De Kwaadsteniet, Willem, 'Overheidssubsidie aan politieke partijen', *Nederlandse Gedachten*

28:37 (1968), 6-7.

Mebius, Dion, 'Pvda, CDA en VVD in geldnood door krimp', *de Volkskrant* (3 mei 2016), 1.

Mebius, Dion, 'Partij zoekt geld (van de leden komt het niet)', *de Volkskrant* (3 mei 2016), 10-11.

Perquin, Wouter, 'Subsidie aan politieke partijen', *Politiek* 22 (1968), 38-42.

Tromp, Bart, 'Nog meer subsidiëring van politieke partijen?', *Socialisme & Democratie* 5 (1991), 204-208.

Handelingen

HEK 1956/1957, 2129.

HEK 1957/1958, 2293.

HTK 1961/1962, 2337.

HTK 1963/1964, C168.

HEK 1965/1966, 270.

HTK 1968/1969, 249.

HTK 1971/1972, 177.

HTK 1971/1972, 177-178.

HTK 1971/1972, 369.

HTK 1972/1973, 1571.

HTK 1973/1974, 471.

HTK 1984/1985, 18 543, nr. 3, 3953.

HTK 1997/1998, 89-6032.

HTK 2001/2002, 3085-3111 en 3154-3155.

HEK 2001/2002, 1418-1435.

HTK 2004/2005, 3946-3968.

HEK 2004/2005, 1445.

HTK 2011/2012, 32 752, nr. 71, item 13.

Kamerstukken

Kamerstukken II 1961/1962, 6500, nr. 23.

Kamerstukken II 1970/1971, 11 105, nr. 1-2.

Kamerstukken II 1970/1971, 11 105, nr. 3.

Kamerstukken II 1970/1971, 11 105, nr. 6.

Kamerstukken II 1986/1987, 19 508, nr. 4, 4.

Kamerstukken II 1992/1993, 22 800 VII, nr. 40.

Kamerstukken II 1994/1995, 23 900 VII, nr. 26.

Kamerstukken II 1995/1996, 24 688, nr. 1, 5-6, 7-8 en 14.

Kamerstukken II 1995/1996, 24 688, nr. 1, 9.

Kamerstukken II 1997/1998, 25 704, nr. 3, 4.

Kamerstukken II 1997/1998, 25 704, nr. 5, 15.

Kamerstukken I 1998/1999, 25 704, nr. 65c, 17.

Kamerstukken II 2000/2001, 27 422, nr. 1.

Kamerstukken II 2000/2001, 27 422, nr. 2.

Kamerstukken II 2000/2001, 27 422, nr. 5, 2-6.

Kamerstukken II 2001/2002, 27 422, nr. 6, 12-15.

Kamerstukken I 2001/2002, 27 894, nr. 225b, 2-3.

Kamerstukken II 2003/2004, 27 422, nr. 7, 4-5.

Kamerstukken II 2003/2004, 27 422, nr. 8.

Kamerstukken II 2004/2005, 29 869, nr. 3, 4-5.
Kamerstukken II 2004/2005, 29 869, nr. 4, 2-4.
Kamerstukken II 2004/2005, 29 869, nr. 6, 2.
Kamerstukken II 2010/2011, 32 500 VII, nr. 7.
Kamerstukken II 2013/2014, 32 221, nr. 11.

Websites

Kiesraad, 'Databank verkiezingsuitslagen',
<<http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsT ypeld>> [geraadpleegd op 2 maart 2016].

Parlement & Politiek, 'Tweede Kamerverkiezingen 1946',
<http://www.parlement.com/id/vh8lnhronvwn/tweede_kamerverkiezingen_1946> [geraadpleegd op 12 februari 2016].

Parlement & Politiek, 'Tweede Kamerverkiezingen 1971',
<http://www.parlement.com/id/vh8lnhronvwt/tweede_kamerverkiezingen_1971> [geraadpleegd op 1 maart 2016].

Parlement & Politiek, 'Tweede Kamerverkiezingen 2002 (uitslag)',
<http://www.parlement.com/id/vhnnmt7ijayr/tweede_kamerverkiezingen_2002_uitslag> [geraadpleegd op 15 maart 2016].

Rijksoverheid, 'Ontvangen politieke partijen giften en subsidies?',
<<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/democratie/vraag-en-antwoord/ontvangen-politieke-partijen-giften-en-subsidies>> [geraadpleegd op 15 juli 2016].

Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'KVP ledentallen (1948-1980)' <<http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/kvp/leden>> [geraadpleegd op 23 februari 2016].

Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'PvdA ledentallen per jaar (1946-)' <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/pvda/leden/per_jaar> [geraadpleegd op 16 februari 2016].

Rijksuniversiteit Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 'VVD ledentallen per jaar (1948-)' <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/vvd/leden/per_jaar> [geraadpleegd op 16 februari 2016].

Wettelijke regelingen

Radio-reglement 1933, artikel 2 tweede lid. *Stb.* 1933, 223.
Wet subsidiëring politieke partijen, artikel 6.